

Jaargang 10 - nummer 1 - januari 2022

koppel

Gezamenlijke
uitgave KNNV

en IVN in Noord
West Overijssel

KNNV

vereniging
voor veldbiologie

ivn natuur
educatie

AGENDA KNNV en IVN

De **vogelgroep IVN** houdt in de maanden september t/m april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand in 't Hoogthij, Oldemarktseweg 117, Steenwijkerwold. In mei en juni wordt er een excursie voor de groep georganiseerd.

De **vlinder- en libellenwerkgroep** houdt in de maanden oktober tot en met april (m.u.v. december en januari) haar avonden op elke eerste maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

De eerstvolgende avond van de **plantenwerkgroep** is op woensdag 2 maart 2022 in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk. In de zomermaanden vinden excursies en inventarisaties plaats. De plantenwerkgroep is van plan om in maart/april een stinzenplanten- excursie te organiseren. Nadere gegevens hierover vindt u tegen die tijd in de nieuwsbrief en op de website.

De **geologiewerkgroep** houdt in de maanden oktober tot en met april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand (tenzij anders vermeld) in De Meenthe, Stationsplein 1 te Steenwijk. Jaarlijks wordt een werkgroepexcursie gehouden. Op de webpagina van de KNNV afdeling is het actuele programma vermeld.

De **gezamenlijke lezingen** van KNNV en IVN worden in de maanden oktober tot en met maart (februari in combinatie met de KNNV ledenvergadering) gehouden in het Hoogthij te Steenwijkerwold of in de Zuidwester te Steenwijk. De locatie wordt bij de aankondiging vermeld.

Agenda 1e kwartaal 2022

De binnenactiviteiten kunnen alleen doorgaan als de corona maatregelen dat toestaan. Volg daarvoor de nieuwsberichten van de overheid en onze websites.

januari

- 8 Nieuwjaarsbijeenkomst KNNV en IVN in Frederiksoord. **Gaat niet door** vanwege coronamaatregelen
- 11 Bijeenkomst Vogelgroep IVN
- 11 Bijeenkomst Geologiewerkgroep
- 20 Lezing door Philip Friskorn: In het land van de grote vuurvlinder, De Zuidwester

februari

- 7 Bijeenkomst Vlinderwerkgroep
- 8 Bijeenkomst Vogelgroep IVN
- 8 Bijeenkomst Geologiewerkgroep
- 24 KNNV jaarvergadering in De Zuidwester na de pauze lezing door Jaap Veneboer: Natuur in de stad, De Zuidwester
- 28 IVN Algemene ledenvergadering 't Hoogthij, Steenwijkerwold

maart

- 2 Bijeenkomst Plantenwerkgroep
- 7 Bijeenkomst Vlinderwerkgroep
- 8 Bijeenkomst Vogelgroep IVN
- 24 Lezing door Jelle Reumer: Fossielen uit de Noordzee

april

- 4 Bijeenkomst Vlinderwerkgroep
- 12 Bijeenkomst Vogelgroep IVN
- 12 Bijeenkomst Geologiewerkgroep

Fotograaf: Robert Rubertus

Bij de voorplaat

Het nonnetje (*Mergellus albellus*) is een zaagbek van ongeveer 38-44 cm met een spanwijdte 55-69 cm. Het zijn zeer actieve eenden en goede duikers naar voedsel voornamelijk vis en kreeftachtigen. Het nonnetje is een fraaie verschijning in de winter. Het mannetje is helder wit met een scherp belijnde zwarte tekening om de ogen, aan de achterkant van de kuif en op de vleugels. In vlucht is het complexe zwart-witte patroon goed te zien. Het vrouwtje is minder opvallend; ze heeft een roestbruine kop met witte keel en een donkergrijs lichaam. De snavel is lichtgrijs met een kleine haak aan de punt en tandachtige lamellen op de snijranden. Nonnetjes zijn doortrekkers of wintergasten. De aantallen overwinterende vogels zijn sterk afhankelijk van de weersomstandigheden zowel in Nederland als in geheel Noord-Europa. In het hoge noorden is het nonnetje een holenbroeder in boreale bossen aan langzaam stromende rivieren en heldere meren, vaak in holen van zwarte spechten.

COLOFON

“Koppel”, jaargang 10, nummer 1, eerste kwartaal 2022.

Natuurtijdschrift “Koppel” is een gezamenlijke uitgave van de KNNV en het IVN.

Redactie: Robert Rubertus, Rolf Kranenburg, Emile de Leeuw

Vormgever: Dirk Koopmans

Drukwerk: **drukkerij Bijzonderdruk te Steenwijk**

Belangrijke informatie voor het aanleveren van kopij:

- graag op A4 formaat, via de mail en als platte tekst (zonder opmaak).

- geen pdf bestand, foto's in een apart bestand en met een formaat van minimaal 1.5 MB

Het volgende nummer verschijnt per 1 april 2022

Kopij hiervoor graag vóór 1 maart 2022.

Redactieadres: **E-mail redactiekoppel@gmail.com**

INHOUD

Bij de voorplaat.....	3	Kapvlakte met zwammen	22
Inhoud	3	Vogeltrek aan de Friese Waddenkust.....	25
Colofon	3	Huiszwaluwentelling úteenwijkerland.....	27
Van de redactie	4	Waarnemingen.....	28
Van de voorzitters	4	Excursies en lezingen.....	30
Oproepen en mededelingen.....	5	Uit het IVN bestuur.....	36
Eeuwenoud bos in de KOP.....	6	Uit het KNNV bestuur.....	37
Wheer, Beek, Reune, drie lokale beken.....	18	Besturen KNNV en IVN	38
De grote watervanavel.....	20	Werkgroepen KNNV en IVN	39

V.l.n.r. Emile de Leeuw,
Robert Rubertus
en Rolf Kranenburg

Van de redactie

In het hoofdartikel van dit nummer opent Piet Bremer ons de ogen voor eeuwenoude bossen in Noordwest Overijssel. Aan de hand van een aantal kenmerken is het mogelijk de ouderdom van een bos in te schatten. Met deze Koppel in de hand kun je op zoek naar deze oude bossen met behulp van de kaart op de achterzijde. Voor deze editie van Koppel heeft de redactie veel kopij ontvangen, waarvoor dank. In dit

nummer zijn enkele verslagen van excursies opgenomen. Helaas ziet het er naar uit dat we dit soort activiteiten voorlopig niet meer kunnen organiseren. In deze omstandigheden hoopt de redactie bij te kunnen dragen aan de broodnodige cohesie. We wensen alle leden fijne feestdagen en een goed en gezond 2022 toe.

Van de voorzitters

De maanden vliegen voorbij

Als deze Koppel bij onze leden in de bus valt, dan staat het jaar 2022 voor de deur. Ondanks de beperkende maatregelen waar iedereen mee te maken had, heeft menig een de natuur weer op waarde weten te schatten. Meer mensen ontdekten de mogelijkheden van een fijne wandeling met leuke waarnemingen in en om de Kop van Overijssel, de noordwesthoek van de provincie. In verenigingsverband lag het organiseren van activiteiten nagenoeg stil. Slechts een enkele excursie werd gehouden en ook voor het komende kwartaal doen we nog voorzichtig aan. Wel zetten we enkele lezingen op het programma in de verwachting dat die onder voorwaarden door kunnen gaan. Maar zekerheid daarvoor is er pas kort voor de lezing. Dan zullen we weten wat de geldende voorzorgsmaatregelen zijn om de activiteit door te laten gaan. Vooralsnog geldt dat de toegang tot binnenactiviteiten alleen mogelijk is met een geldige QR code.

Maar de natuur staat niet stil. Allerlei ontwikkelingen gaan 'gewoon' door. Zo ontstond er in de jaren negentig van de vorige eeuw in ons land het idee om rivieren meer ruimte te geven om overtollig water te bergen en af te voeren.

Recent was te lezen dat dit idee wereldwijd navolging krijgt en dat het Wereld Natuur Fonds zich sterk maakt voor 'ruimte voor de rivier' in allerlei windstreken. Dat het nodig is om het woeste water te beteugelen wordt duidelijk als we de overstromingen in eigen en omliggende landen, maar ook in Azië en Zuid-Amerika in het nieuws voorbij zien komen. In onze omgeving is er de calamiteitenopvang van Wetering-oost waar bij hoge waterstanden overtollig water kan worden opgeslagen. Door te kiezen voor een combinatie met natuurwaarden ontstond hier een gebied waar het bijzonder goed vogels kijken is. Maar er zijn veel meer leuke plekken om (water)vogels en steltlopers in het voorjaar te observeren. Zo zullen de aalscholvers en blauwe reigers in de kolonie van de hoogwaterzone aan De Auken al in februari gaan broeden. *Rian Hoogma en Ton Bode*

Oproepen en mededelingen

Contributie 2022 KNNV Afd. De Noordwesthoek

Het nieuwe verenigingsjaar breekt aan, tijd om uw financiële bijdrage voor 2022 te regelen.

U ontvangt géén acceptgiro!

Voor zover u geen machtiging hebt afgegeven verzoek ik u de contributie voor 2022 zo spoedig mogelijk te voldoen, in ieder geval vóór 25 februari 2022. Eventuele dubbelbetalingen in het geval dat u niet meer weet of u een machtiging hebt afgegeven kunnen dan voorkomen worden. De contributie bedraagt voor

KNNV-leden € 34,50

KNNV-huisgenootleden € 19,50

NWH-leden en NWH-huisgenootleden € 17,00 te voldoen op rekening

NL95INGB 00 01 02 76 74, ten name van KNNV afd. De Noordwesthoek, Steenwijk.

Voor diegenen die een machtiging hebben afgegeven voor automatische incasso, deze zal plaatsvinden in de week ná 25 februari 2022.

Kees de Wilde,

penningmeester/ledenadministrateur.

Aankondiging Alg.Ledenvergadering IVN-NoordwestOverijssel 2022

Het bestuur van de IVN heeft het voornemen om op 28 februari de ALV de houden.

Zoals ook in voorgaande jaren zal deze gehouden worden in 't Hoogthij, Steenwijkerwold.

Voor de pauze komen de gebruikelijke onderwerpen aan de orde.

Na de pauze nodigen we deze keer niet een spreker uit, maar willen we met de leden een discussie voeren mbt ontwikkelingen, verwachtingen en voortgang van onze vereniging. Om deze discussie goed voorbereid te kunnen voeren, worden de discussiepunten eind janu-

ari samen met de agenda en jaaroverzichten naar alle leden per email verstuurd.

Mocht je emailadres gewijzigd zijn, dan hoor ik dat graag, maar ook wanneer je geen emailadres hebt en wel graag de stukken per post wilt ontvangen.

We hopen op een goede opkomst, waardoor we een levendige discussie kunnen voeren en in de komende jaren van jullie input en ondersteuning gebruik kunnen maken.

Roely Luyten

Secretaris IVN-NWO

Grote zilverreigers

foto: Robert Rubertus

Eeuwenoude bossen in de Kop van Overijssel

Piet Bremer

opmaat naar een studie naar de eeuwenoude Overijsselse bossen (Bremer 2018).

Bos in oude schriftelijke bronnen?

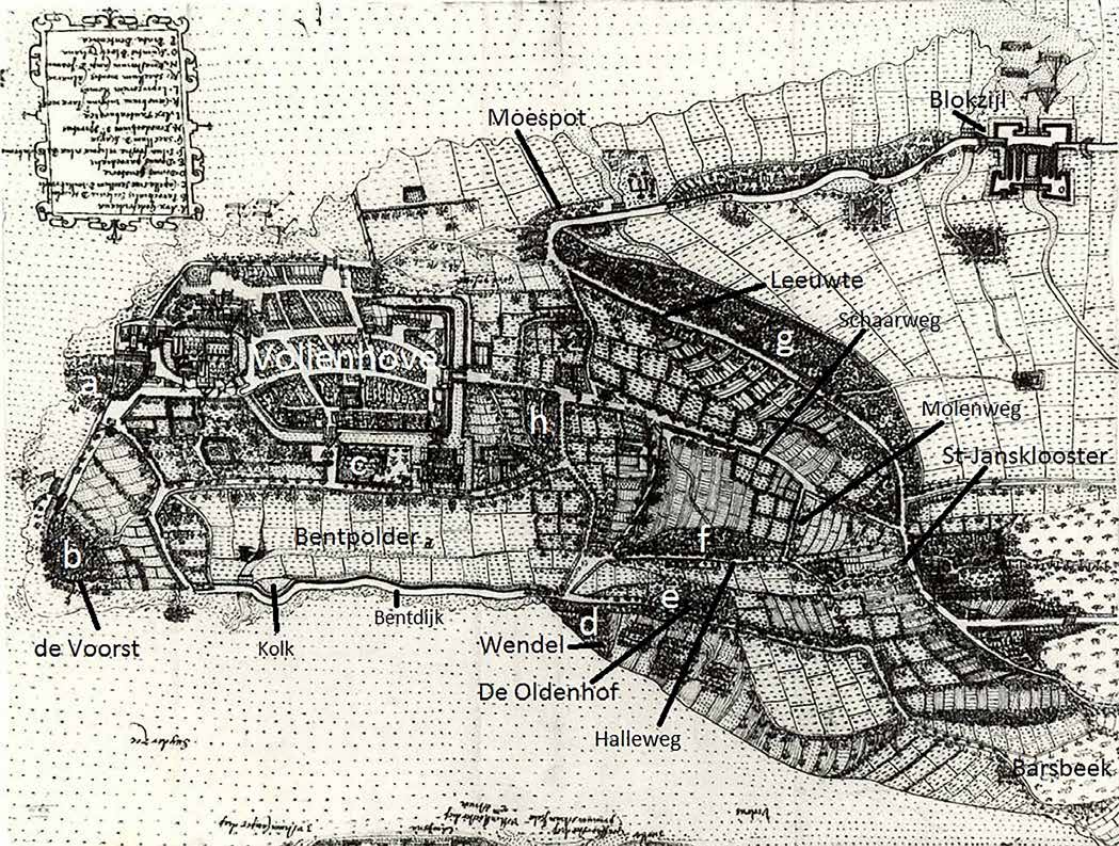
De oudste verwijzing naar het bos in Noordwest is die naar het bos Fulnaho van 26 november 944. De tekst luidt: *'Otto, koning (Otto I), verbiedt in de 'pagus forestensis', in het graafschap van Euerhardus, te jagen zonder toestemming van de bisschop van Traiectum en gelast in die gouw, in het woud Fulnaho (Vollenhove) en het aangrenzende gebied de wildban te handhaven'* (ter Kuile 1963). Zeiler (2005) maakt aannemelijk dat het mboos tussen Vollenhove en Westenholtte (Zwolle) heeft gelegen (tussen de Voorst en kasteel Voorst!). Mol (2011) geeft hierop een andere visie en gaat er

Inleiding

De gemeente Steenwijkerland, of de Kop van Overijssel, is relatief rijk aan bos. Grote bossen liggen er in de Wieden en de Weerribben, maar ook op de Woldberg en de Eese. In totaal gaat het om enkele duizenden ha bos. Veel van dit bos is jong. De moerasbossen zijn grotendeels na de Tweede wereldoorlog ontstaan na het achterwege laten van het rietlandbeheer. De bossen achter Steenwijk zijn ouder en ontstaan in de tweede helft van de 19e eeuw na het verdeken van de heide. Maar als we langer terug gaan in de tijd, bijv. de 17e eeuw constateren we dat Noordwest een groot open vrijwel boomloos gebied was. Juist op het Hoge land van Vollenhove en het gebied tussen Oldemarkt en de Eese maakte een bosachtige indruk. Dankzij de hoge dichtheid aan houtwallen en de bosjes die daartussen lagen. Ik heb me de vraag gesteld of onder die bosjes ook hele oude voorkomen? We vinden bos al gauw oud als het op de oudste kaart voorkomt. Dat is dan ook de eerste topografische kaart van ons land uit 1840. Een bosje op zo'n kaart en dat nog bestaat zal dan minimaal 180 jaar oud zijn of veel ouder. In Engeland is veel onderzoek aan oude bossen gedaan en wordt de grens tussen relatief jong en echt oud gelegd tussen ergens 1600 en 1700. Diverse bezoeken aan Engeland en haar bossen onder het mom van vakantie was voor mij de

vanuit dat het bos Fulnaho, het Vollenhover bos, betrekking had op het Hoge land van Vollenhove. Tot dit bos behoorde ook het deel van het Hoge land, dat later door de zee is afgeslagen en na 1941 bebost is onder de naam Voorsterbos. Dezelfde auteur beschrijft ook de ontginningsgeschiedenis van de Kop. De eerste ontginningsgolf van het veen vond tussen 1000 en 1050 plaats aan de randen van hoogveen kernen. De kernen zelf werden tussen 1050 en 1075 ontgonnen, wat vroeger is dan tot nu toe werd aangenomen (late middeleeuwen). Voor 1000 zal dan het Hoge land al grotendeels ontbost zijn. In 944 zal dan geen sprake geweest zijn van gesloten bos op het Hoge land. Genoemde hoogveen kernen werden begrensd door Linde (Kuinder), Aa en Zette (voorloper van het latere Meppelderdiep). Op de overgangen van het veen naar de beekdalen kwamen broekbossen voor. Enkele namen wijzen mogelijk op deze verdwenen bossen; Scheerwolde bij de Aa, Venebosch bij de Linde en de Woldweg bij Barsbeek. Een andere aanwijzing voor bos op het Hoge land geeft Heeringa (1926). In het dijkrecht van 1363 is er sprake van het 'berspijcker elsbroeck bueten dijkes', dus buitendijks elzenbroek bij Barsbeek (Kroes & Hol 1979). In een rekening van de rentmeester van Vollenhove

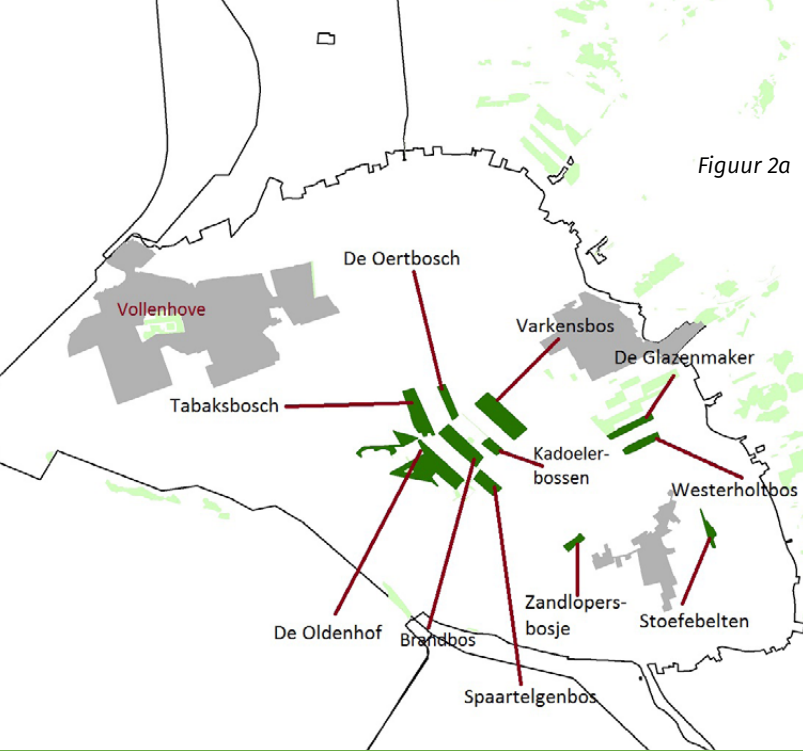
wordt er voor het boekjaar 1504/1505 gesproken over het kappen van hout in de Voorst bij Vollenhove. Ook wordt hier hout gezaagd en gekloofd dat bedoeld was voor het bisschoppelijk onderkomen. Door Vossius (1597) wordt op deze plek bos afgebeeld (figuur 1).

Oude kaart van het Hoge land

In figuur 1 is de kaart van Vossius op haar kop afgebeeld zodat het noorden boven is gesitueerd, zoals standaard gebruikelijk is bij kaarten. Op de kaart is de stad Vollenhove nauwkeurig afgebeeld met haar straten en gebouwen. Dat geldt ook voor de Voorst (met bos) en de Bentpolder. De kaart is vooral gemaakt vanuit het perspectief van Vollenhove. Als we naar het oosten gaan wordt de kaart steeds minder nauwkeurig. De hele omgeving tussen St-Jansklooster en Barsbeek is weg gepropt op een klein stukje kaart, wat minder ruimte laat voor interpretatie. De kaart geeft bos weer dat 400 jaar later nog steeds voorkomt. Het gaat om het bos Oldrui-

▲ *Figuur 1. Vollenhove en Hoge land afgebeeld door Joannes Vossius in 1597. a. buitendijks bos dat terugkomt in stadskaart van Blaeu uit 1649, b. de Voorst, c. bos Oldruitborgh ('de bos'), d. 'Wendelbos', e. De Oldenhof, f. bosjes aan de Halleweg, g. bosrijke strook tussen de Leeuwte en de laagveenspolders (o.a. Leeuwter voorlagen), h = Engelse bos.*

tenborgh (figuur 1c), de Oldenhof (figuur 1e) en de bosjes aan de Halleweg (figuur 1f). Ook zijn bossen afgebeeld die na 1600 zijn verdwenen. Er is buitendijks bos getekend dat we ook zien op de stadskaart van Jacob van Deventer uit ca. 1560 en Blaeu uit 1649). Dat was dan bos op de overgang van Zuiderzee naar het Hoge land? Zout en bos gaan niet samen, maar we zitten hier wel in het mondingsgebied van het Zwarte water, dat schijnbaar voldoende zoet was. Zoals gezegd is ook bos afgebeeld op de Voorst. Al jaren liggen er akkers en grasland en is de steilrand bedekt met doornstruweel.

Figuur 2. De ligging van de eeuwenoude bossen in de Kop van Overijssel met hun namen. Bovenste figuur 2a betreft het Hoge land van Vollenhove, de onderste figuur 2b het gebied Oldemarkt – de Eese.

Bij de eerste kadastrale kartering van 1809 – 1832 (www.hisgis.nl) komt dit bos al niet meer voor. Het is dus tussen ca. 1600 en 1800 definitief gekapt. De kaart geeft ook het ‘Wendelbos’¹⁾ (figuur 1g) en een bosrijke strook tussen de Leeuwte en laagveen polders (o.a. Leeuwte voorstellen), waarvan geen resten bewaard zijn gebleven.

Een 10-delige maatlat voor eeuwenoud bos

Bij de studie naar eeuwenoude bossen kan Engeland als voorbeeld dienen. Juist in dit land komt veel eeuwenoud bos voor, *ancient woodland*, dat gedateerd wordt van voor 1600 (Rackham, 1980). Engeland en Wales hebben samen bijna 28000 ruimtelijk gescheiden eeuwenoude bossen, waarvan 83% kleiner is dan 20 ha (Peterken 1994). In het graafschap Kent (ZO-Engeland) is 90% van al het bestaande bos zelfs eeuwenoud (Goldberg et al., 2011). De situatie in Overijssel is van een volstrekt andere orde, maar veel eigenschappen die de Engelse oude bossen hebben zijn ook te zien in

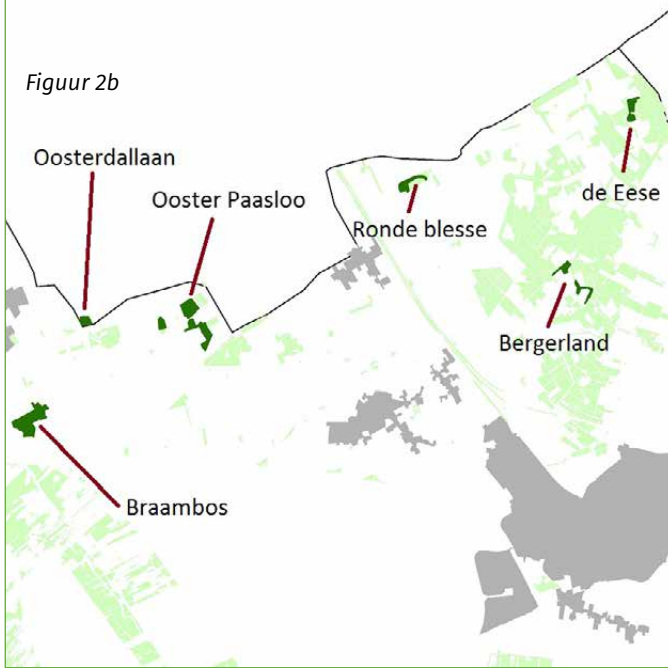
de oude bossen van Noordwest. In totaal gaat het om een tiental eigenschappen. Als een bos een **naam** heeft vertelt het daarmee al een verhaal. Bossen kunnen een naam hebben die al op een lange geschiedenis wijst. Ze hebben dan het achtervoegsel van holt, wold, hout of bosch. Een mooi voorbeeld is het Braambos, waarvan ‘braam’ lijkt te wijzen op een duidelijke scherpe overgang in het landschap. Dit bos ligt inderdaad op de grens van het laagveen en het hoge land van Paasloo. Of neem de naam Westerholtbos bij Heetveld, genoemd naar een invloedrijk geslacht op het Hoge land, dat al in de 16e eeuw wordt genoemd.

Eeuwenoud bos ligt vaak wat **geïsoleerd**. Het ligt niet direct langs doorgaande wegen, maar verder weg van wegen, boerderijen en dorpen. Bos bleef hier bestaan omdat het om natte laagten ging die voor de landbouw niet geschikt waren, om schrale zandbergen of plekken met direct keileem aan het oppervlak. Eeuwenoud bos heeft vaak een bosrand die niet kaarsrecht is, met een licht golvende of

1) De naam Wendelbos komt weer terug in een deel dat ca. 15 jaar geleden beplant werd en aan de noordwestzijde van het Voorsterbos werd toegevoegd.

Figuur 2b

voorbeeld binnen de hele provincie. Eeuwenoud bos ligt niet op de beste **grond**. Dus informatie over de bodemsamenstelling (bijv. keileem, zand) kan een aanwijzing zijn dat het om oude bos gaat. Het Zandloperbosje bij Kadoelen ligt direct op keileem en was als akker- of grasland niet geschikt. Ook het bovenste **bodemprofiel** vertelt een verhaal. In oude bossen op iets lemige zandgrond kan een heel specifieke laag ontstaan op de overgang van verteerd bladstrooisel en de zandbodem. Een dergelijke smeerlaag ontstaat pas als bos meer dan 150 jaar oud is (den Ouden et al., 2010) en kan wel tot 14 cm dik zijn. Eeuwenou-

de bossen kunnen rijk zijn aan reliëf met bijv. poelen en depressies. Het gebied is mogelijk nooit in cultuur gebracht en heeft dus nog grotendeels het reliëf voordat de mens ingreep. Door kleinschalige winningen kan een deel van het gebied aangetast zijn. Het kan ook zijn dat het bos weinig hoogteverschillen heeft, maar hoger ligt dan haar omgeving. Eeuwenoud bos heeft vaak een geschiedenis als **hakhout**. In West-Overijssel gaat het om elzenhakhout, essenhakhout en vooral eikenhakhout. In eeuwenoud hakhoutbos komen grote hakhoutstoven, stobbenstoven of stobben in het bos voor (Bremer 2013) (zie foto's ter illustratie). Veel eikenhakhout is de afgelopen eeuw omgevormd naar opgaand bos, wat nog zichtbaar is aan de spaartelgen, van op één gezette stobben. Maar het hakhout kan ook in haar geheel geroid zijn, waarna nieuw bos is geplant.

onregelmatige **rand**. Deze gevarieerde grenzen zijn ontstaan als gevolg van lokale omstandigheden, waar de ontginnende grondeigenaar rekening mee hield. Het kon zijn vanwege verschillen in bodemsamenstelling (bijv. te lemige bodem) of waterhuishouding (bijv. te nat). De kaarsrechte grenzen van het overgrote deel van het Overijssels bos heeft te maken met de geringe leeftijd, waarbij de techniek het toeliet minder met bodem en water rekening te houden. Eeuwenoud bos heeft vaak een voorgeschiedenis van hakhout. Als hakhout wordt afgezet loopt het weer uit met jonge loten en is dan gevoelig voor vraat door runderen als die niet buiten het bos worden gehouden. Het hakhout werd dan ook rondom beschermd met barrières die het vee uit het bos moesten houden. Dat konden sloten of beplante houtwallen zijn met een greppel en steil talud aan de buitenzijde. Dat was voldoende steil om vee tegen te houden. Prikkeldraad kwam pas in de 20e eeuw in zwang, na de patentaanvraag in 1873. Naast **wallen** aan de buitenzijde van het bos zijn er ook wallen in het bos, waarschijnlijk om daarmee eigendom aan te geven. Het Braambos is daarvan een heel mooi

de bossen kunnen rijk zijn aan reliëf met bijv. poelen en depressies. Het gebied is mogelijk nooit in cultuur gebracht en heeft dus nog grotendeels het reliëf voordat de mens ingreep. Door kleinschalige winningen kan een deel van het gebied aangetast zijn. Het kan ook zijn dat het bos weinig hoogteverschillen heeft, maar hoger ligt dan haar omgeving. Eeuwenoud bos heeft vaak een geschiedenis als **hakhout**. In West-Overijssel gaat het om elzenhakhout, essenhakhout en vooral eikenhakhout. In eeuwenoud hakhoutbos komen grote hakhoutstoven, stobbenstoven of stobben in het bos voor (Bremer 2013) (zie foto's ter illustratie). Veel eikenhakhout is de afgelopen eeuw omgevormd naar opgaand bos, wat nog zichtbaar is aan de spaartelgen, van op één gezette stobben. Maar het hakhout kan ook in haar geheel geroid zijn, waarna nieuw bos is geplant.

Eeuwenoud bos en natuur

Oude bossen hebben een kenmerkende **flora** met plantensoorten die aangepast zijn aan het bos (Wulf 1997). Het zijn soorten die in het voorjaar bloeien, voordat de bladeren aan de bomen zijn uitgelopen, en ze kunnen inspe-

Oppe oude naam recentere naam of na ra iso rel bo ra bi ou ha m maa
 rvlak aanduiding a nd latief de nd nn de kh ee taa
 te m lie m wa en bo ou r waa
 l wa s t r wa
 l in dic at or en

A	9,24	de Oldenhof		0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	3,8	Tabaksbosch		1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
	1,4	De Oertebos		0	0	1	1	1	1	0	1	0	0	0	5	
	5,7	Varkensbos		1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
	1,82	Spaartelgenbos		1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	8	
	3,64	Brandbos		1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	7	
	0,88	Kadoelerboschen		1	0	1	1	1	1	0	0	1	0	0	6	
	0,73	Zandlopersbosje		0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	7	
	1,63	De Glazenmaker		0	1	0	1	1	1	0	1	1	0	0	6	
	1,52	Westholtbos		0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
	0,92	Stoefbelten		0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	8	
	31,28		som	5	5	6	11	11	11	8	9	10	4		7,2	
B	4,55	bos Toutenburg		0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	2	
	7,82	Vitens bos		0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	3	
	7,1	Kadoelmeerbos		0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	4	
	19,47		som	0	1	2	2	2	1	0	1	0	0		3	
C	12,01	Braambos	Braambos	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	
	1,94	Oosterdallaan		0	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0	7	
	4,79	Ooster Paasloerweg		0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	8	
	1,67	Bergerland		0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	8	
	1,55	Bergerland zuid		0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	8	
	2,87	de Eese		0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	8	
	3,05	Ronde blesse		0	1	0	1	1	1	1	1	1	0	0	7	
	1,49	Ooster Paasloo		0	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0	7	
	5,24	Ooster Paasloo		0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9	
	34,61		som	1	9	8	9	9	9	6	9	9	3		8	

Tabel 1. Eeuwenoud bos maatlat waarbij per bos voor elke eigenschap is gescoord (0 = niet geldend, 1 = van toepassing). Het gaat om de eigenschap: naam (bos heeft oude naam), rand = bosrand is niet recht, isolatie= bos ligt geïsoleerd, relief = bos met reliëf, randwal = rondom bos houtwal, binnenwal = met in bos wal(len), oud bos indicatoren = met in bos plantensoorten die wijzen op eeuwenoud bos zoals Adelaarsvaren, Ruige veldbies, Bosanemoon, Grote muur en Bosgiersgras, hakhout = actueel of historisch gebruik als hakhout, meer bostypen = in bos komen meer bosgemeenschappen voor. A = eeuwenoude bossen op het Hoge land van Vollenhove, B = jong bos en bos Toutenburg (Hoge land), C = eeuwenoude bossen Oldemarkt-de Eese. De laatste kolom geeft de maatlat score per bos, die in de tabel varieert van 2 tot 10.

len op het vele licht dat dan de bosbodem bereikt. Bekende voorbeelden zijn de bosanemoon, muskuskruid en geelsterren. Andere soorten groeien in de zomer en kunnen met minder licht toe, zoals Dalkruid en het lelietje-van-dalen. Veel bosplanten vormen bovendien zaden die zich maar over korte afstand kunnen verspreiden. De zaden worden bijv. door mieren verspreid, zoals bosviooltjes of vallen direct onder de plant neer, zoals bij grote muur. Zaden die in de bodem komen verliezen bovendien snel hun vermogen om te kiemen. Beide eigenschappen betekenen dat veel soorten bosplanten zich niet makkelijk vestigen in nieuw bos. Onderzoek in het naast het Hoge land van Vollenhove gelegen Voorsterbos heeft aangetoond, dat een aantal van deze soorten toch een kans ziet zich te vestigen maar dat uitbreiding zeer langzaam

gaat en vele decennia of eeuwen in beslag gaat nemen. Een mooi voorbeeld hiervan is grote muur, die eind april over kilometers de houtwallen van Paasloo, Steenwijkerwold en Hoge land wit kleurt. Hoewel algemeen op het Hoge land heeft het in 70 jaar maar twee keer de overstap naar het naastliggende Voorsterbos weten te maken. Van tempo is dus geheel geen sprake. De zaden van de grote muur vallen direct bij de moederplanten neer en slechts een enkele keer lukt het om een grotere afstand te overbruggen, mogelijk na gegeten te zijn door vogels en nog haar kiemkracht behouden heeft (Bremer 2015). Wel succesvol bleek bosgierstgras, dat vandoord veel voorkomt op het landgoed de Oldenhof, maar bijv. ook bij Oldemarkt en op de Woldberg. Tegen de verwachting in wist deze veel makkelijker de overstap te maken en

heeft zich in het Voorsterbos sterk uitgebreid. Als eeuwenoud bos rijk is aan reliëf is vaak ook sprake van meerdere bostypen. Variatie in reliëf kan immers goed samengaan met variatie in bodem en waterpeilen. Maar het oppervlak van het bos speelt hier ook een grote rol. In een groot bos is de kans groter dat er meerdere bostypen voorkomen dan in een klein bos van bijv. minder dan een hectare. Zo komen in het relatief grote Braambos drie verschillende bostypen voor, maar in het veel kleinere Zandloperbosje bij Kadoelen maar één type. De nu opgesomde tien eigenschappen zijn indicatief. De ene eigenschap (bijv. oud hakhout) is ook sterker dan een andere eigenschap (bijv. isolatie). Op elke regel gelden uitzonderingen. Voor het gemak zijn alle eigenschappen gelijk gewaardeerd, waardoor een *eeuwenoud bos maatlat* ontstaat met waarden tussen de 0 en 10.

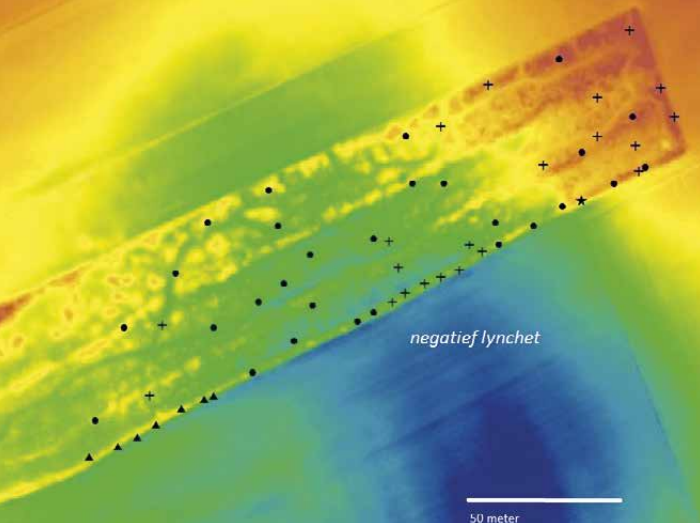
Terwijl flora en vegetatie een rol spelen bij de beoordeling doet de fauna dat niet. Een bijzondere fauna van dood hout komt wel in eeuwenoude bossen voor als er ook eeuwenoude bomen staan. Maar dat is zelden het geval. In heel oud bos is altijd hout geoogst. Vaak in de vorm van hakhout dan wel als stamhout om er planken uit te kunnen zagen. Van eeuwenoude bossen met deze veteranen bomen komen überhaupt geen voorbeelden in ons land voor. Je moet al naar Engeland (maar ook zeldzaam, bijv. Staverton Park bij Ipswich) of naar Midden-Europa toe, om daarvan voorbeelden te zien. En dan blijken dergelijke bomen een heel eigen unieke fauna van ongewervelden te hebben die bijdragen aan de afbraak van het hout.

Het Hoge land

In tabel 1 is al het bestaande eeuwenoude bos van het Hoge land opgenomen en is aangegeven aan welke eigenschappen elk van de oude bossen voldoet volgens de hiervoor geschetste maatlat. Elf bosjes op het Hoge land zijn beoordeeld als eeuwenoud op kaartmateriaal en deze score. De score varieert van 6 (Oertebos) tot 9 voor het Tabaksbosch. Gemiddeld is de score 7,8. Voor de overige bossen scoort het bos Oldruitenborgh niet veel beter dan het heel jonge Vitens bos. De gemiddel-

de score voor de ‘jonge’ bossen is 3,8 (tabel 1). Bossen met het achtervoegsel van ‘holt’ en ‘wold’ komen niet voor. Wel die van ‘bos’ en van ‘belt’, die eerder verwijzen naar bos dan naar hakhout. Negen van de elf bossen hebben een eigen naam; twee bosjes die ooit onderdeel uitmaakten van het grotere complex van de Kadoelerbosschen, hebben bij de veldnaam kartering geen specifieke naam gekregen. In alle bossen komt wel enig reliëf voor, het meest uitgesproken is de Stoefbelte bij Heetveld (Lassche 2002). Het gaat steeds om schrale bodems. Bij boringen in het Zandloperbosje bleek dat het bos direct op keileem ligt. Dit verklaart waarom het nooit is ontgonnen; pure keileem laat zich niet ontginnen. Wat we op grote schaal in het Voorsterbos zien – bos direct op stugge keileem – komt dus ook voor op het Hoge land. In oude bosbodems waar een Wintereiken-Beukenbos groeit (dit bostype komt op Hoge land in alle eeuwenoude bossen voor) kan zich een dikke smerlaag ontwikkelen op de grens van strooisellaag en bodem. Voorwaarde is dan wel dat de bodem ongestoord is gelaten en dat is in veel bosjes niet het geval geweest. In de meeste bosjes is waarschijnlijk gespit wat samenhangt met het gebruik van hakhout. Het had als doel de bodemvruchtbaarheid te verbeteren (Goutbeek 2015). Maar in het Westerholtbos is dat niet gebeurd. Ik vermoed dat dat samenhangt met de massale groei van de adelaarsvaren. De dichte beworteling van deze soort was mogelijk een rem om diep te gaan spitten. Een andere verklaring is dat het hakhout hier een heel goede groei heeft. Spitten was niet nodig om de bodemvruchtbaarheid te vergroten. Alle eeuwenoude bosjes op het Hoge land zijn rondom grotendeels of geheel begrensd met een randwal. In Overijssel – 303 bossen, dus exclusief die van het Hoge land – betreft het 75%. Eén van de mooiste bewalde bosjes is het Westerholtbos, omdat het samengaat met een *negatief lynchet (=hoogteverschil tussen bos en omgeving als gevolg van erosie op boerenland)*. Het bosje ligt op een glooiende helling en figuur 3 laat zien dat aan de zuidzijde het bosje ruim een halve meter hoger ligt dan het boerenland. In de loop van de eeuwen is door ploegen en erosie grond verspoeld.

Figuur 3. Actuele Hoogtekaart Nederland (AHN2) met Westerholtbos (Knoppersbosje) en ligging van de eikenstobben (●), stoven (+), knoteiken (▲) en knoteik-eikenstoof (*). Het bosje oogt rechthoekig, maar de lijnen zijn verre van kaarsrecht. De plek van het negatief lynchet is aangegeven.

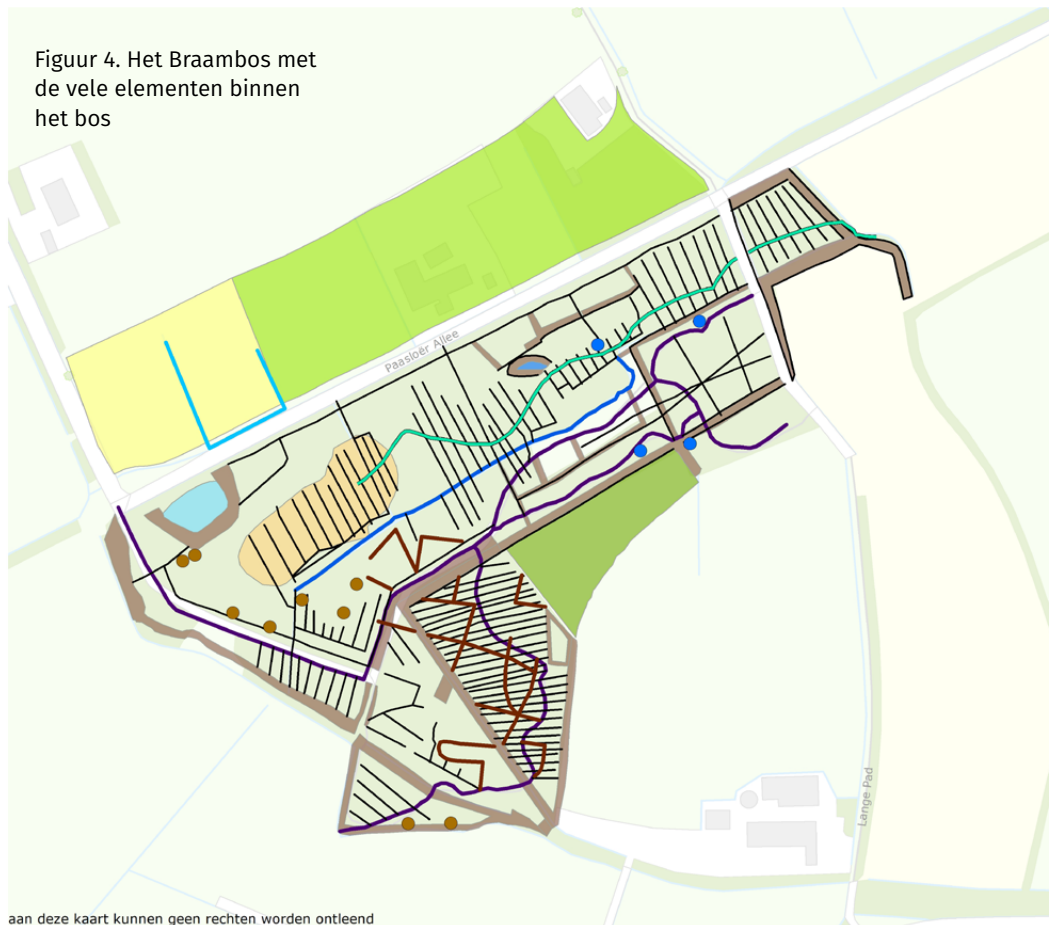
Juist het ongemoeid laten van het bos en de wal als bescherming heeft hier de hoogte onaangetast laten liggen. Een dergelijk negatief lynchet heeft Rackham (1980) voor Engelse hellingbossen beschreven en ik heb daar diverse mooie voorbeelden gezien. In Overijssel lijkt het Westerholtbos één van de weinige die dit bijzondere verschijnsel laat zien! In meeste bosjes komen ook wallen binnen het bos voor. In het Westerholtbos zijn deze zichtbaar dankzij de Actuele Hoogtekaart Nederland die hoogteverschillen van 1 – 2 dm nog aangeeft (zie www.ahn.nl). Het mooiste voorbeeld is dat van het Tabaksbosch, waar ook de wallen in het bos niet helemaal kaarsrecht lopen. Bijna alle oude bossen zijn als hakhout gebruikt. Het kan zijn dat hakhout al geconstateerd is tijdens de eerste kadastrale kartering (www.hisgis.nl). Veel overtuigender is het als in het bos nog een indicatie voor hakhout voorkomt. Dat kan op drie manieren. In het bos liggen dat nog oude eikenstobben, die zelfs na een

eeuw nog niet helemaal verteerd zijn. In het hakhout kunnen de stobben op één worden gezet; van de takken mag de meest verticaal groeiende tak doorgroeien tot een stam, de zogenaamde spaartelg. De eikenbomen hebben dan vaak een dikke basis ('klompvoet eiken'). Eén van de bossen uit het complex Kadoelerbossen wordt bij de veldnamenkartering als telgenbosje aangeduid. Het mooiste is bos waar het hout nog steeds wordt ge-

kappt. Waar eikenstobben, - stoven en -stobbenstoven in het bos voorkomen. Of waar zelfs nog knoteiken op de wallen staan. Alleen het Westerholtbos heeft dit alles te bieden en dankzij eeuwenlang hakken door boeren en de laatste decennia door de grote inzet van Natuurmonumenten is dit toch wel heel bijzondere bosje nog zo oorspronkelijk gebleven. Eeuwenoud bos heeft vaak een bijzondere flora, zoals eerder uitgelegd. Veel bos op het Hoge land behoort typologisch tot het Wintereiken-Beukenbos²⁾. Oud bos indicatoren die bij deze vegetatie horen zijn adelaarsvaren, hengel en dalkruid. Ook witte klaverzuring en lelietje-van-dalen hebben een sterke binding met oud bos van dit type. Witte klaverzuring komt in de Kop tot bij Oldemarkt voor, maar heeft schijnbaar nooit het Hoge land weten te bereiken. Voor het lelietje-van-dalen geldt hetzelfde. Ik heb indruk dat de duizenden jaren van isolatie van het Hoge land van andere zandgebieden – een Hoge land omringd door uitgestrekt veengebied en zee - hier mede de oorzaak van is. De adelaarsvaren is één van de soorten die het wel is gelukt is en komt in meerdere bossen voor; een herinnering aan het bos van Fulnaho, waar het in 944 ook al voorkwam op dezelfde plekken? Een klein oppervlak van het Hoge land bos toont enige verwantschap met het Eiken-Haagbeukenbos. De Oldenhof lijkt daar een beetje op met

2) In feite gaat het meestal om bos met zomereik. De combinatie van wintereik en beuk is in Nederland vooral tot de Veluwe, Rijk van Nijmegen en Z.-Limburg beperkt. In Overijssel komt het alleen voor op de Sallandse heuvelrug in de vorm van wintereikenhakhout.

Figuur 4. Het Braambos met de vele elementen binnen het bos

aan deze kaart kunnen geen rechten worden ontleend

Legenda

IJzertijd

- Waarschijnlijke oorspronkelijke loop beek
- Raatakkers
- Natte laagte (plasje), nu elzenbroekbos

17e eeuw

- Huize Paasloo
- Vijver bij huize Paasloo (waarschijnlijk)
- Beek?
- Gracht huize Paasloo

Overige

- Paden
- Greppels (vanaf 18e eeuw?)
- Houtwal (middeleeuws of jonger)
- Ontgonnen en afgegraven bos (voor 1840, waarschijnlijke grens)
- Spijkerbos, na 1850 ontgonnen
- Poelen, laagte, vijver
- Eekput

Bronnen

naar Bremer (2013, 2019)

Privacy

Deze kaart bevat persoonsgegevens. De kaart is alleen voor intern gebruik. Voor extern gebruik moet met de betrokken externe partij een bewerkingsovereenkomst worden gesloten.

Beleidsinformatie, nr. 200175_Braambos

0 0,04 0,08 0,12 0,16 km

Datum: 29-09-2020

Figuur 5. Westerholtbos of Knopperbosje met Engels uiterlijk van randwal met knoteiken. Dit is het enige 'ancient woodland' in Overijssel waar dergelijke knoteiken aan de rand van eeuwenoud bos voorkomen. Vanwege de sterfte van enkele exemplaren geldt het advies om bij te planten en deze bomen als knoteiken te beheren.

---

bosgierstgras en grote muur. Maar de bosnemoon is het schijnbaar ook nooit gelukt het Hoge land te bereiken? Intrigerend is ook dat op het Hoge land pilzegge alleen in eeuwenoude bosjes voorkomt. Elders in Overijssel groeit het veelal op droge heide, soms in bermen of jong bos. Ook bij Zwolle vertoont het een relatie met oud bos. Pilzegge lijkt dus plaatselijk een indicator voor oud bos.

Paasloo – Woldberg

In dit gebied liggen acht eeuwenoude bossen, dus iets minder dan het Hoge land van Vollehove.

Het grootste en best beschreven bos is het Braambos (Bremer 2013). Figuur 4 geeft de

grote rijkdom aan elementen in en aan de rand van het bos weer. In het bos lijken nog restanten van raatakkers aanwezig, wat er op wijst dat hier in de IJzertijd de mens het bos gekapt heeft en er akkertjes heeft gemaakt. Het Braambos is dus niet een primair bos waar vanaf het Stenen tijdperk altijd bos heeft bestaan. Er is een onderbreking geweest, waarna het gebied weer bebost is geraakt. De wallen in het bos wijzen op een rijke geschiedenis als gebruik als hakhout. Maar de hakhoutstobben en stoven zijn wel als bruikbaar hout geogost en de mooie oude voorbeelden hiervan groei-

---

Figuur 6. Westerholtbos of Knoppersbosje met stobben, ingeboete jonge eiken en op de randwal een knoteik en eikenstobbenstoof. De bodem is bedekt met afgestorven bladeren van de adelaarsvaren.

▲ *Figuur 7. Braambos met omwalde poel die ook moet zijn, maar vanaf functie niet bekend is.*

en nog enkel op de randwallen. Het bos kent allerlei laagtes, met eekputten en poeltjes, waarvan de betekenis niet zo duidelijk is. En op twee plekken lijken vijvers te hebben gelegen die bij het Huize Paasloo behoorde. Het bos valt vooral op door de uitgestrektheid van de adelaarsvaren. Maar in het bos komen ook witte klaverzuring, bosanemoon en bosgierstgras voor die passen bij oud bos. Aan de fauna is er niets dat op oud bos wijst. Vergelijkbaar met het Braambos is de Ronde Blesse. Dit door Staatsbosbeheer beheerde bos ligt afgelegen en ook hier komt de adelaarsvaren veel voor in combinatie met ingewikkelde patronen van wallen in het bos. Ook hier heeft

▲ *Figuur 8. Door het achterwege laten van het eeuwenoud hakhoutbeheer in de Ronde Blesse is hier Krent gaan overheersen en zijn monumentale eeuwenoude eikenstobbenstoven afgestorven. Dergelijk hout kan makkelijk nog een eeuw herkenbaar blijven, als stille aanklacht tegen een bosbeheer zonder enig cultuurhistorisch besef.*

een havezate gelegen waar het bos bij hoorde, maar de geschiedenis hiervan is mij tot nu toe niet helder.

Op het Bergerland is sprake van oude Middeleeuwse ontginning omgeven door de heide. En juist op de grens van beide liggen drie houtwallen achter elkaar die bedoeld waren als fysieke scheiding tussen de heide en cultuurlandschap, afgewisseld met stukjes bos, die heel waarschijnlijk ook van hoge ouder-

▲ *Figuur 9a. Ruig veldbies met bosanemoon. Figuur 9b. Rechts: bloeiwijze van het ruig veldbies.*

▲ *Figuur 10. De bosanemoon is een goede indicator voor eeuwenoude bossen en houtwallen. Het groeit o.a. in het Braambos en op de Woldberg. Waar het in bermen groeit is het een herinnering van bos dat daar ooit heeft gestaan.*

dom zijn. Verspreid zijn nog stobben en stoven van eiken te vinden die op een redelijke leeftijd wijzen, en ook hier zorgt de adelaarsvaren voor het beeld. Maar aan de rand staat ook ruige veldbies. Een wat minder opvallende soort, die bij Paasloo en op het Hoge land niet voorkomt, maar hier wel en verder ook groeiplaatsen heeft in het aangrenzende deel van Drenthe. De ruige veldbies komt in Overijssel ook vooral in heel oude bossen voor.

De Eese betreft al een Middeleeuwse kamptonginning die eeuwenlang geheel omgeven was door heide. Pas na de verdeling van de heide in de loop van de 19e eeuw is deze ontgonnen tot cultuurland dan wel tot bos. Tussen de Eese en Woldberg lag een uitgestrekte heide die omgevormd werd naar overwegend naaldhout. Het oude bos hier ligt binnen genoemde kamptonginning. Juist aan de noordzijde ligt een perceel bos dat er ook al in de 17e eeuw lag. En ook hier hetzelfde verhaal als bij het Bergerland, dat naast de adelaarsvaren ook ruige veldbies als indicator opvalt. Niet onvermeld mag blijven dat op de Woldberg nog een brede bosstrook ligt, eigenlijk twee wallen met strook bos, die ook heel oud is. Omdat het kleiner is dan een 0,5 ha

valt het buiten de eeuwenoud bos kartering. Juist dit stukje behoort tot het zo bijzondere Eiken-Haagbeukenbos met bosanemoon, bosgierstgras, grote muur en ook de heel zeldzame boswederik. Ook enkel houtwallen behoren tot dit bostype en hier staan enkele imposante essenstoven.

Slotopmerkingen

In de Kop van Overijssel komen 19 eeuwenoude bossen voor, die op verschillende manieren in het veld herkenbaar zijn. Het meest opvallend is daarbij het Hoge land van Vollenhove, waar 61% van het bos dat nu voorkomt als eeuwenoud bestempeld mag worden. Een dergelijk percentage wordt elders in de provincie niet gehaald. Voor heel Overijssel is dit slechts 2,2%. Zouden we het Hoge land als onderdeel zien van Voorsterbos - Wieden complex – waar meer dan 1400 ha jong bos voorkomt dat grotendeels geplant is dan wel spontaan ontstaan na 1940 – dan is het percentage vrijwel identiek aan dat voor de hele provincie, nl. 2,1%. Op twee locaties – Westerholtbos en het Zandloperbosje - wordt het hakhoutbeheer nog goed uitgevoerd. Dit is te koesteren zowel vanwege hun positie als groen- en tegelijk cultureel erfgoed. Vooral het Westerholtbos is van monumentale waarde, omdat het duizenden jaren oud lijkt zonder onderbreking. Binnen Overijssel zijn weinig bosjes die de bijzondere combinatie hebben van: dikke smeerlaag (bodem), adelaarsvaren, grote variatie aan hakhoutvormen, knoteiken op randwallen en een negatief lynchet. Het is positief dat Natuurmonumenten als beheerder de hoge waarde van het gebied onderkent en het beheer daar geheel op afstemt!

In het gebied Paasloo-Woldberg is het percentage oud bos veel lager. Verspreid liggen er een aantal bosjes, waarbij het Braambos toch het belangrijkste voorbeeld is. Met name haar bodemarchief met verschillende tijdslagen (Ijzertijd, nieuwe tijd, landgoed) maken het tot een uniek bos (Bremer 2013). Voor dit bos heeft de gemeente Steenwijkerland Landschap Overijssel bij de hand genomen om tot een goed beheeradvies te komen, waarbij cultuurhistorie en natuurwaarde hand in hand gaan en mogelijk een stukje hakhout

▲ *Figuur 11. Eeuwenoud bos van het Bergerland met veel adelaarsvaren met doorkijk op de door Staatsbosbeheer herstelde grafheuvel heide.*

hersteld wordt. De andere bossen zijn minder opvallend en hun beheer als hakhout (al lang) verlaten. De Ronde Blesse heeft uniek wallenpatroon, terwijl het Bergerland landschappelijk prachtig ligt op de overgang van oude cultuurlandschap en heide met grafheuvels. Als het om eeuwenoud bos gaat is er dus best wel wat te beleven en te ervaren in Noordwest, maar je moet wel weten waren de bossen en bosjes liggen en je moet het ook leren zien.

Bezoektip

De twee mooiste en makkelijkst te bezoeken bossen in Noordwest zijn het Braambos bij Oldemarkt en het Westerholtbos bij Kadoelen. Beide zijn voorzien van paden en vrij toegankelijk. In de zomer staat er veel adelaarsvaren en is van het bos weinig te zien. Het beleven van de prachtige hakhoutvormen (Westerholtbos) en van de rijke bodemvormen (Braambos) kan het best in het vroege voorjaar, als ook de

eerst spechten weer van zich laten horen en de eerste voorjaarsbloeiers in het bos weer tot bloei komen.

Literatuur

- Bremer, P., 2013. De geschiedenis van het Middeleeuwse Braambos. *Silehammer* 21(3): 5 – 28.
- Bremer, P., 2015. De flora-kartering van het Voorster- en Waterloopbos. Rapport.
- Bremer, P., 2018. Eeuwenoude bossen in Overijssel. Rapport provincie Overijssel.
- Goldberg, E., G. Peterken & K. Kirby, 2011. Origin and evolution of the Ancient Woodland Inventory. *British Wildlife* 23 90 – 96.
- Goutbeek, A., 2015. Eikenhakhout langs de Vecht. Ambacht rond Dalfsen in de negentiende eeuw. Stichting Matrijs, Utrecht.
- Heeringa, K., 1926. Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378 - 1573. Eerste deel. Rekeningen over het wereldlijk gezag van den bisschop. Werken van het Historisch Genootschap, Derde Serie nr. 50 (Utrecht).
- Kroes, J. & T. Hol, 1979. Het land van Vollenhove. Een historisch-geografische

studie va het Noordwest-Overijsselse kultuurlandschap. Zwolle.
 Kuile, G.J. ter, 1963. Oorkondenboek van Overijssel. Regesten 797 – 1350. I. 797 – 1250.
 Lassche, A., 2002. Sporen in het landschap. Spoor 4: Stoebelten. Kondschap 18(3): 15 – 20.
 Mol, J. A., 2011. De Middeleeuwse veenontginningen in Noordwest-Overijssel en Zuid-Friesland: datering en fasering. Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis 14: 46 – 89.
 Ouden, J. den, F. Mohren, R. de Waal & A. De Schrijver, 2010. Groeiplaats en bodem. In: den Ouden et al., Boscologie en Bosbeheer pag. 133 – 150.
 Peterken, G., 1994. The definition, evaluation and management of ancient woods in Great Britain. NNA-Berichte 3: 102 – 114.
 Rackham, O., 1980. Ancient Woodland. Its

history, vegetation and uses in England. Castlepoint Press.
 Wulf, M., 1997. Plant species as indicators of ancient woodland in Northwestern Germany. Journal of Vegetation Science 8: 635 – 642.
 Zeiler, F.D., 2005. Vollenhove: van bos tot drostambt. In: Vollenhove, stad en vermaarde zonen. Negen opstellen bij de viering van 650 jaar stadsrecht (red. J. Mooijweer), pag. 7 – 16.

Over de auteur:

Dr. Piet Bremer (1956) is werkzaam als bioloog bij de provincie Overijssel. Recent heeft hij studies gepubliceerd over eeuwenoude bossen, oude bomen en hakhout. Het artikel is op persoonlijke titel en op verzoek van de redactie geschreven.
 pietbremer@planet.nl

Wheer, Beek, Reune

Stroomgebieden van drie lokale beken

Tekst & foto's Aaldert Muis

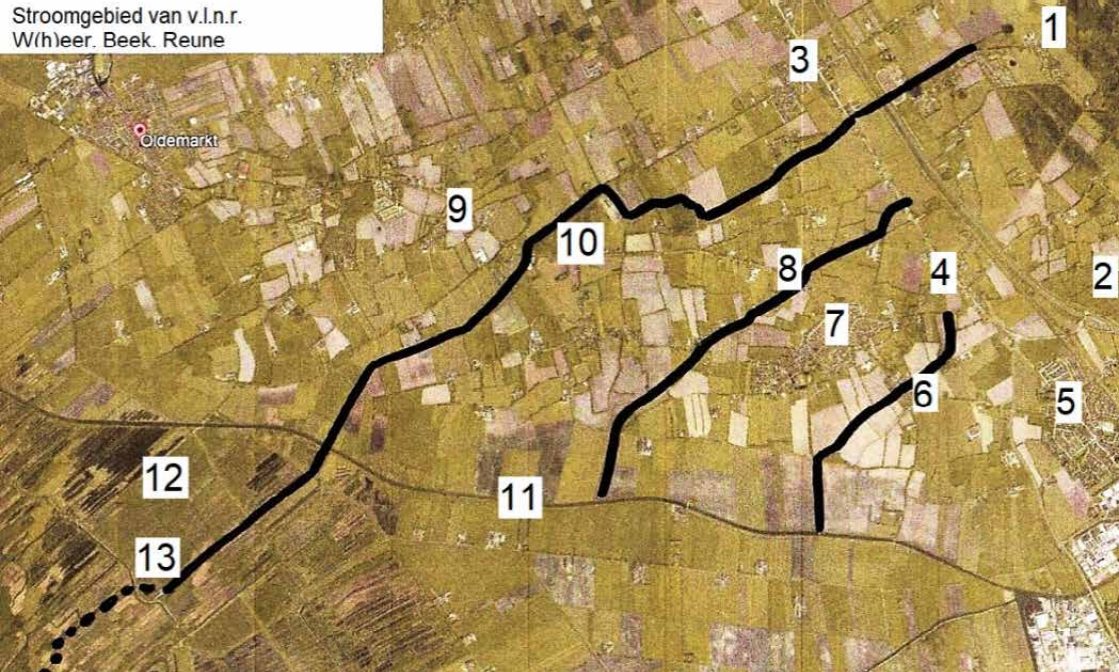
De drie lokale beken Wheer, Beek en Reune voeren water af van de stuwwallen ten noordoosten van de Weerribben. Zie afbeelding 1.

“Alle drie stroompjes mogen een reune heten, een snelstromend beekje. De benaming is afgeleid van een woordstam rei- met de betekenis lopen, stromen, vloeien en, heel algemeen, zich in beweging zetten, zich verheffen. Dat past heel goed bij deze stroompjes die vaak ineens veel water voeren en daarna ook vrijwel geheel droog kunnen vallen. Van der Tuin in zijn boekje Wateren waternamen (p. 61): Reune: een voor onze omgeving karakteristieke soortnaam voor een snelstromende beek, vergelijkbaar met het Noord Brabantse ‘run!’” (Aaldert Muis, 2021)

De drie beken hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze water afvoeren vanaf de stuwwallen in zuidwestelijke richting naar o.a. de Weerribben. Dat is voor de Wheer het meest

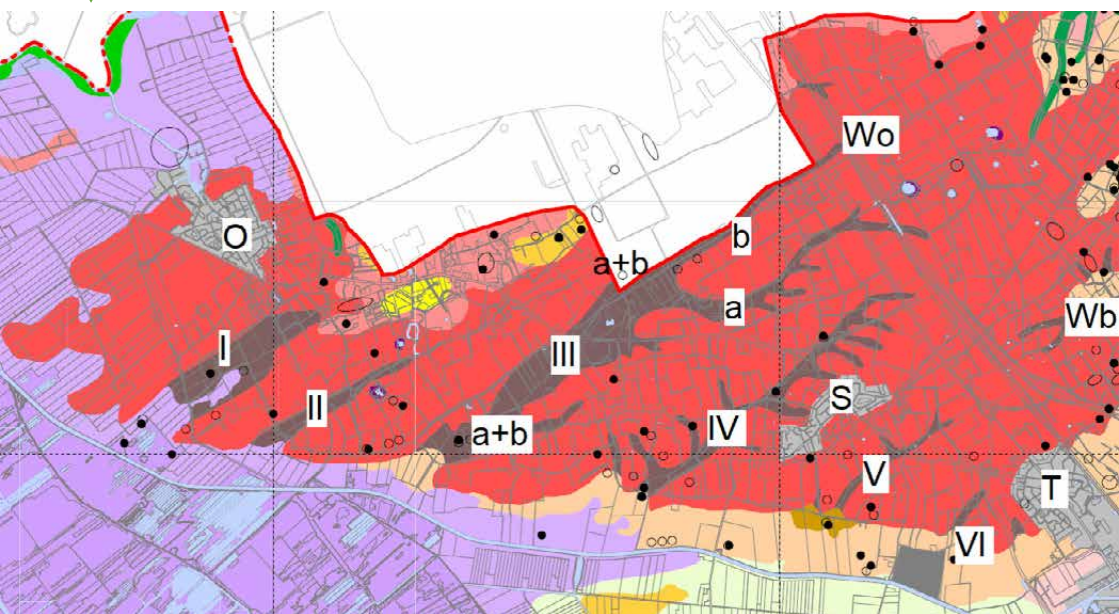
uitgesproken: de naam Weerribben is van deze beek afgeleid. De stuwwallen bestaan uit een dikke laag keileem afgedekt met een dunnere grondlaag. Een teveel aan water op de stuwwallen zakt door de waterdoorlatende bovenste grondlaag heen tot het op het slecht doorlaatbare keileem stuit. Vervolgens stroomt het ondergronds over de hellende keileemlaag in zuidwestelijke richting en ontspringt op plekken waar veel van dit kwelwater tezamen stroomt en aan de oppervlakte komt in lager gelegen terrein. Daar ontstaat een stroompje dat verder in zuidwestelijke richting stroomt

Op de geomorfologische kaart (afbeelding 2) zijn de beekdalen van de drie genoemde beken te zien. Bovendien zijn er in de ondergrond nog meer en kleinere beekdalen te onderscheiden. Ook blijkt dat de W(h)eer oorspronkelijk bestond uit twee takken die samenvloeiden tot één beek.

Kaart Google Earth, ingetekend door Aaldert Muis (stromen), bewerkt door Sara Muis (fotografisch) en Jo Steenstra (cijfers). 1. Eeserveld; 2. Woldberg; 3. Willemsoord; 4. Witte Paarden; 5. Tuk; 6. Thij; 7. Kerkbuurt; 8. Maarkerbroggie; 9. Paasloo; 10. Dennenbos; 11. Kanaal Steenwijk - Ossenzijl; 12. Boonspolder; 13. molen De Wicher.

Geomorfologische kaart, bijlage bij de Archeologische Waarde- en Beleidskaart Steenwijkerland, Vestigia juni 2006. In donkergrijs laagten en beekdalen zuid westwaarts. Hier met letters en cijfers ingevoegd in rechthoekige witte vakjes. O = Oldemarkt; Steenwijkerwold; T = Tuk; Wo = Willemsoord; W = Woldberg. I vanaf Horstweg achter Begraafplaats en Vijverbos langs bezuiden Hareweg. II vanaf halverwege Binnenweg via Braambos het lage land in. IIIa = Weer; IIIb = Weerdsloot (kadaster 1827); a+b samen vanaf Dennenbos. IV Beek; V Reune; VI vanaf watertoren hoogte zuidwaarts. NB: de zwarte rondjes betreffen archeologische meldingen.

Voor degene die zich verder willen verdiepen in de loop van deze beken, wordt verwezen naar de artikelen van Aaldert Muis in "De Silehammer" 29/2 juni 2021 en 29/3 september 2021.

<https://www.historischeverenigingijsselham.nl/index.php/de-silehammer> of op de website van KNNV De Noordwesthoek.

Op diverse plekken in het landschap zijn de beddingen van deze beken te herkennen. Als redactie zijn we ook benieuwd naar de natuurwaarden van deze beken. Voor zover wij weten is hier weinig over bekend. Leven in en om de beken bijzonder planten- en diersoorten? Misschien tijd voor nader onderzoek.

De grote waternavel

Tekst John Koreman
foto's Philip Friskorn

De Linde bij de Blesserbrug

Even voorstellen? *Hydrocotyle ranunculoides*. Zeg maar grote waternavel. Moerasplant, oorspronkelijk uit Noord- en Zuid-Amerika. Behoort tot de familie der klimoppen. Eerste waarneming in Nederland in 1994, Rijnsweerd, Utrecht. Waarschijnlijk een keer als vijverplant in de natuur gedumpt, met letterlijk verstrekende gevolgen. Ronde, vijflobbige bladeren met kartelrand, diameter 4 tot 10 centimeter. In het midden een inkeping. Aangenaam? Niet bepaald. Geldt inmiddels als invasieve

exoot in Nederland en België. Tiert welig in stilstaand of langzaam stromend water dat rijk is aan voedingsstoffen, zoals momenteel (eind november) in de Linde het geval is. Ontwikkelt vanaf de oever of de bodem, ook wel drijfkillen geheten. In één seizoen soms wel een aanwas van 15 cm lang, met een hoogte van 30 centimeter. Verdringt andere planten en veroorzaakt daling van zuurstofgehalte in het water (met als gevolg dode planten en dito vissen). Belemmert soms ook de norma-

le doorstroming van het water doordat roosters en duikers verstopt raken.

Aanpak? Is een moeilijke zaak doordat het kleinste worteltje of een afgebroken stengeltje weer heel snel het begin gaat vormen van nieuwe uitlopers. Qua hardnekkigheid te vergelijken met kweekgras, ook wel bekend als tuinmansverdriet.

Kleine oppervlaktes kunnen met de hand verwijderd worden, zodat men de wortels goed weg kan halen. Bij grotere stukken moeten er machines aan te pas komen, waaronder zogenaamde harkboten. En bij langdurig strenge vorst verlaagde men het waterpeil wel, zodat de wortels mooi stuk voren. Waardoor er het erop volgend jaar toch minder aanwas was.

Maar omdat langdurig strenge vorsten nog wel in Wit-Rusland voorkomen, maar in onze contreien steeds minder, zal deze methode waarschijnlijk niet zo vaak meer gehanteerd kunnen worden. En wordt, met wat pech, ook

De Linde bij de Catspoolder, zelfs met een kano kom je er niet door.

deze exoot een blijvertje. Evenals de Japanse duizendknoop, de Amerikaanse vogelkers, de waterwaaier, de Vallisneria en de verspreidbladige waterpest. Waarbij de laatste drie nu op grote schaal aanwezig zijn in de Weerribben en in de wateren in de omgeving van Blokzijl. Zodat ook daar door het Waterschap in de laatste maanden van het jaar actie ondernomen wordt. Dit alles onder het motto van "al wat leeft en groeit en ons altijd weer boeit." Maar in sommige gevallen groeit het toch wel veel te hard, en veel te snel.

De Linde richting Oldemarkt, de bootjes kunnen het haventje niet meer uit.

Tekst en foto's:
Theo van de Graaf

Een kapvlakte met

Op 3 november maakte ik een wandeling door de Eese, het bosgebied bij Steenwijk. Tussen de Baarsweg en de Woldweg trof ik een kapvlakte aan waar voorheen een bos was met hoge Douglas-sparren. Het moet al weer enige tijd geleden zijn geweest dat ik daar voor het laatst was, want die kaalslag had ik nog niet eerder gezien. Stammen en takken waren inmiddels afgevoerd en er waren zelfs weer nieuwe boompjes aangeplant. Die jonge boompjes waren zo klein en iel dat ik ze eerst totaal niet opmerkte. Pas toen ik midden op de vlakte stond, vielen ze mij op. Die blinde vlek werd veroorzaakt door de aanwezigheid van grote aantallen paddenstoelen die al mijn aandacht trokken. Op veel stobben groeiden sombere honingzwammen in grote bundels in allerlei stadia van ontwikkeling. Op de open grond tussen de stobben wemelde het van dennenvlamhoeden en valse hanenkammen. Ik kon maar raak fotograferen.

Op foto 1 zijn sombere honingzwammen te zien, de jongste exemplaren helemaal links. De exemplaren rechts zijn iets ouder, maar het leeftijdsverschil moet je bij paddenstoelen rekenen in dagen of uren. De foto's 2 en 3 zijn detailopnames van de eerste foto. Een jonge paddenstoel wordt eerst omhuld door een dun wit vlies, het velum, dat tijdens de groei van de paddenstoel in stukken breekt.

Foto 1 - Sombere honingzwam

zwammen

Bij een vliegenzwam zie je de resten van dat velum als "stippen" op de hoed en verder als een ring om de steel. Bij de sombere honingzwammen op foto 1 zie je de resten van het velum heel goed onderaan de hoed en op de steel. Kenmerkend voor de sombere honingzwam zijn de zwarte vlekjes op het velum. Bij andere soorten honingzwammen ontbreken die zwarte vlekjes. Het lijkt wel alsof de hoeden met honing ingesmeerd zijn, maar het is slechts vocht uit de lucht.

Op foto 4 van een bundel sombere honingzwammen hebben de hoeden zich al meer uitgespreid en zie je goed de schubjes op de hoeden die als stefels rechtop staan. Ik zie elke herfst veel honingzwammen, maar het zijn vrijwel altijd sombere. Voor een boom zijn het gevaarlijke parasieten. Komen ze voor op een levende boom, dan sterft die er snel aan. Is de boom eenmaal dood, dan leeft de honingzwam gewoon verder van het dode hout. Op armere gronden kom je verreweg het meest de sombere honingzwam tegen. Volgens mij hebben honingzwammen niets van doen met honing. Ik vermoed dat de naam ge-

Foto 2 - Sombere honingzwam

Foto 3 - Sombere honingzwam

kozen is vanwege de gele honingkleur. Bij de paddenstoelen op deze foto kun je je dat goed voorstellen.

Toen ik vorig jaar ging fotograferen in het Wendelbos in de Noordoostpolder, kwam ik daar twee andere soorten tegen die je kunt aantreffen op voedselrijkere gronden, de echte honingzwam en de knolhoningzwam. Op foto 5 is een echte honingzwam te zien uit het Wendelbos. Dit is ook een parasiet, maar dan op loofbomen. De kleur is helderder geel dan die van de sombere honingzwam. De laatste heeft een meer bruingele kleur, vandaar het sombere in de naam. Bij de echte honingzwam ontbreken de zwarte vlekjes op het velum.

Foto 6 toont een knolhoningzwam uit het Wendelbos. Deze paddenstoel is te herkennen aan de knolvorm van het onderste deel van de steel. Een tweede kenmerk is de gele kleur van het velum dat je terugziet als gele vlekken op de steel. Dit is geen parasiet, maar een saprofiet, dat wil zeggen dat hij leeft van dood plantaardig materiaal. Op de foto zie je ook de onderkant van een deel van een hoed met de plaatjes of lamellen waarop de sporen gevormd worden. Afzonderlijke sporen zijn zo klein dat je ze met het blote oog niet eens kunt zien. Als zo'n spore op een goede plaats terecht komt, kunnen er schimmeldraden uit gaan groeien alle kanten op. Zo'n ogenschijnlijk wirwar van draden wordt een mycelium genoemd, zoals iedereen wel eens op school geleerd zal hebben. Het is wonderlijk om te bedenken hoe uit een onooglijk kleine spore een enorm groot mycelium kan groeien en in het bijzonder geldt dat voor honingzwammen. In Oregon in de VS is een mycelium bekend

van één enkele honingzwam, dus ontstaan uit één spore, die een oppervlakte in beslag neemt van 10 vierkante kilometer, honderden tonnen weegt en minstens 2000 jaar oud is, maar waarschijnlijk nog enkele duizenden jaren ouder. Het zou zomaar het grootste organisme ter wereld kunnen zijn.

Er komen in Nederland nog drie soorten honingzwammen voor, maar die heb ik nog nooit gezien.

Op de kapvlakte met de honingzwammen groeiden nog veel meer paddenstoelen van twee andere soorten, valse hanenkammen en dennenvlamhoeden. Op foto 7 zijn valse hanenkammen te zien. Een kenmerk van de valse hanenkam is dat de lamellen gevorkt zijn. Dat is op de foto bij de twee hoogste exemplaren wel te zien. Verder is een valse hanenkam meestal nogal oranje van kleur, maar dat hoeft niet altijd het geval te zijn. Ondanks de naam zie je niets dat ook maar in de verste verte lijkt op de kam van een haan.

Ter vergelijking toont foto 8 een (echte) hanenkam, ook wel dooierzwam of cantharel genoemd, gefotografeerd in Berkenheuvel bij Diever. De kleur is dooiergeel, niet oranje, en de hoedrand heeft de vorm van een hanenkam. Ook hier zijn gevorkte lamellen te zien. De hanenkam is een eetbare paddenstoel. In dure restaurants moet je er een vermogen voor betalen, maar je kunt ze ook voor veel minder geld kopen bij de groenteboer of supermarkt. Al deze hanenkammen zijn in het wild geplukt omdat ze niet rendabel gekweekt kunnen worden. De reden daarvan is dat ze altijd leven in symbiose met eiken. Om ze te

Foto 4 - Sombere honingzwam

Foto 4 - Echte honingzwam

Foto 7 - Valse hanenkam

Foto 8 - Hanenkam

Foto 6 - Knolhoningzwam

Foto 10 - dennenvlamhoed

Foto 9 - Dennenvlamhoed

kunnen kweken zou je een eikenbos moeten aanleggen en vele jaren lang heel veel geduld moeten hebben. Het is veel goedkoper en gemakkelijker om ze in het wild te plukken. Ben je tegen wildplukken dan zou je ze dus ook niet bij de groenteboer moeten kopen.

Op foto 9 zie je dennenvlamhoeden. Ze leven van dood hout en kunnen massaal voorkomen op plekken waar hout versnipperd is. Het is duidelijk dat hier veel houtsnippers liggen

en dat ze daarom in grote aantallen aanwezig waren. Op foto 10 dennenvlamhoeden, gefotografeerd bij Wateren in het Drents-Friese Wold. Deze zijn in een verder gevorderd stadium waarin de hoedrand naar boven gekruld is en je de plaatjes goed kunt zien. Het rood op de achtergrond is van de bladeren van Amerikaanse eik.

Zo'n kapvlakte biedt een troosteloos gezicht, maar de vele paddenstoelen maken veel goed.

Tekst en foto's
Philip Friskorn

Vogeltrek aan de Friese waddenkust

Bonte strandloper-Noorwegen

Ieder jaar is het weer een feest als in september en oktober er een massale vogeltrek te zien is aan de Friese waddenkust. Wat een spektakel als duizenden bonte strandlopers en kluten zich verzamelen om nog even op te vetten op het wad om in oktober/november door te trekken naar Afrika. In die grote groepen zie je ook nog enkele kanoeten, bontbekplevier en rosse grutto's. Het zijn groepen van soms tienduizenden vogels. Je gaat naar het wad en je installeert je op een stoeltje met statief en camera voor je tegen de achtergrond van de begroeiing van zeeaster. Begin zo'n twee uur voor hoogwater, het wad voor je is een zand- of moddervlakte. Dan wacht je op het opkomend tij met daarbij de steeds dichterbij komende vogels. Op een gegeven moment staat je statief in het water en zitten de bonte strandlopers binnen een meter of tien van je af. Heel boeiend

en je kunt je alleen maar verwonderen. Bijna alle vogels hebben hun winterkleed, maar bij een enkel exemplaar is nog een deel van de zwarte borst te zien. Als je de opnames gemaakt hebt is het feest niet over, het devies is wachten op laag water. Dat doe je ook uit respect voor de natuur, wachten tot de vogels zich bij afgaand tij teruggetrokken hebben. Nu kun je opstaan, je spullen inpakken en thuis kijken wat de resultaten zijn van de opnames. 's Avonds achter de computer ontdek je dat tussen de duizenden bonte strandlopers ook de noordelijke ondersoort zit. De noordelijke populatie (*Calidris alpina alpina*) heeft een veel verder, tot onder de oksel, doorlopende zwarte borst. Dat mist de zuidelijke soort *Calidris alpina*. Omdat bij sommigen nog iets van het zomerkleed zichtbaar is springt er bij één opname de noordelijke soort uit met zijn ver doorlopende zwarte borst.

Wachten op hoog water

Opkomend hoog water

Soms voel je de lucht

Bonte strandlopers in de vlucht

Bonte strandlopers

Groep rustend en fouragerend

Groep met in het midden een noordelijke

Bonte strandloper

Klaar voor vertrek naar Afrika

Groep Kluten op het wad

Een witte band op het ondiepe wad: een paar duizend kluten! Wat een feest, een invallende slechtvalk doet de groep opvliegen en dat leverde spectaculaire vliegbeelden op. Een flin-

ke dosis geduld is een voorwaarde, maar vervelen doe je je niet: er is iedere minuut actie en je bent heerlijk buiten.

Duizenden Kluten in de vlucht

Tekst en foto's: Henk Bergsma

Huiszwaluwen in de Kop

De huiszwaluw, wie kent hem niet! De staalblauwe vogel met zijn witte stuit was vroeger een bekende verschijning in bijna iedere stad of dorp. Maar tegenwoordig is deze koloniebroeder vaak niet eens meer een koloniebroeder. In sommige straten is er soms nog maar één nest te vinden. Het aantal nesten in Nederland loopt nog steeds terug, zo ook in de Kop van Overijssel. Ten opzichte van eind jaren '60 van de vorige eeuw is landelijk gezien het aantal zeker met 75% afgenomen. Het gaat mogelijk om een half miljoen broedparen! De soort verdween uit alle grote steden. Recent lijkt het erop dat in bepaalde delen van ons land sprake is van enig herstel. De tellingen in Steenwijk en omstreken geven een redelijk stabiel beeld, in tegenstelling tot Vollenhove en Blokzijl. In Blokzijl is het aantal zo laag, dat er voor de toekomst van de huiszwaluw daar gevreesd moet worden.

Het onderstaand overzicht geeft een globaal beeld van de huiszwaluwstand in onze omgeving over de jaren 2015, 2018 en 2021.

	2015	2018	2021
Steenwijk-stad	23	33	39
Buitengebied	131	161	123
Wanneperveen	37	25	35
Blokzijl	41	33	10
Muggenbeet	16	3	12
Vollenhove	27	Niet geteld	7

Het langzamerhand verdwijnen van de huiszwaluw uit onze omgeving kan verschillende oorzaken hebben:

- Het verwijderen van de nesten door bewoners i.v.m. vermeende overlast.
- Het niet kunnen vinden van goed materiaal om een goed nest te maken
- Renovatie en sloop van huizen, waardoor soms hele kolonies verdwijnen
- Ook de voedselafname, ook wel luchtplankton genaamd, speelt een belangrijke rol bij de afname van de huiszwaluwen

Het verwijderen van nesten gebeurt vrij re-

gelmatig. Ook het aanbrengen van gaas of wapperende plastic slierten e.d. om nestbouw te verhinderen vindt nog eens plaats. Hoewel overlast van tijdelijke aard is en ook vrij eenvoudig is op te lossen door het plaatsen van een plankje onder het nest. Het verwijderen van huiszwaluwnesten in Overijssel is overigens wettelijk niet toegestaan, ook niet als de jongen zijn uitgevlogen en het nest dus verlaten is. Zie in dit geval hoofdstuk vier van <https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR601023/9>.

Bij sloop of renovatie van gebouwen kan er

huiszwaluwen nest

Juveniele huiszwaluwen

een alternatieve nestplaats worden aangeboden in de vorm van bijv. een "huiszwaluwtil". In Steenwijk-West is een deel van de Parkstraat en de Kanaalstraat afgebroken, waar een aantal huiszwaluwnesten zaten. Mede door toedoen van Dagmar Heidinga heeft Woonconcept ervoor gezorgd dat er twee huiszwaluwtilen zijn geplaatst aan de Adm. de Ruyterstraat. Gemeente Steenwijkerland heeft gezorgd voor de struiken eromheen. En met succes! Het afgelopen jaar waren er minstens zes kunstnesten bewoond. Op deze manier is er invulling gegeven aan de wettelijke plicht de huiszwaluwen een alternatief te bieden. Het voormalige pand van de Welkoop aan de Tukseweg herbergt al jaren een klein aantal nesten. Bij de herinrichting van dit gebied zal in principe ook gedacht moeten worden aan het bieden van alternatieve nestplaatsen. Goed materiaal om een nest te kunnen maken, is vaak een probleem. In droge zomers knappen in onze omgeving nogal eens nesten stuk, zodat de jongen of de eieren naar be-

neden vallen. Dit gebeurde vooral de laatste twee jaren. Opvallend was dit jaar dat de huiszwaluwen van de Hofjes in Steenwijk de bijentuin met een klein vijvertje aan de Schansweg hebben ontdekt. Dit vijvertje is aangesmeerd met klei, waar de zwaluwen goed gebruik van hebben gemaakt.

Een goede ontwikkeling is dat er in het Kornputkwartier een opvallende toename is van nesten. Waren er in 2019 nog 5 nesten in 2021 werden er 23 geteld. Waarschijnlijk spelen de openliggende bouwterreinen en de aangelegde wadi's daarin een rol van betekenis.

Kijk voor nadere informatie m.b.t. de huiszwaluwen ook eens op:

<https://www.vogelbescherming.nl/ontdek-vogels/kennis-over-vogels/vogelgids/vogel/huiszwaluw#Regelgeving>

Mocht u huiszwaluwnesten weten, dan kunt u (om de SOVON-tellingen compleet te maken) de locatie doormailen naar hbergsma@hotmail.nl.

Omdat op een aantal akkers en weilanden aan de Steenwijkse kant van de Stouwe-Sloot de weidevogels broeden lopen wij vaak over het zandpad.

De grutto, wulp, Kievit en tureluur en soms een slobeend of een kbv-tje (klein bruin vogeltje) worden door ons beschermd.

Op een dag zag ik in de verte 4 witte stippen. Verrekijker gepakt. De lepelaars zijn goed te herkennen maar wat zit er aan de overkant van het slootje.

Een aantal foto's gemaakt maar eigenlijk zaten ze te ver weg. Zal ik het vanaf de overkant proberen? Maar waarschijnlijk waren ze dan al gevlogen.

WAARNEMINGEN

Vier witte vogels

Tekst en foto's: Zwaan Beijik

Thuis de foto's beter bekeken.

Het waren twee lepelaars, een grote en een kleine zilverreiger!

Blauwe reiger vangt het te veel aan goudvissen

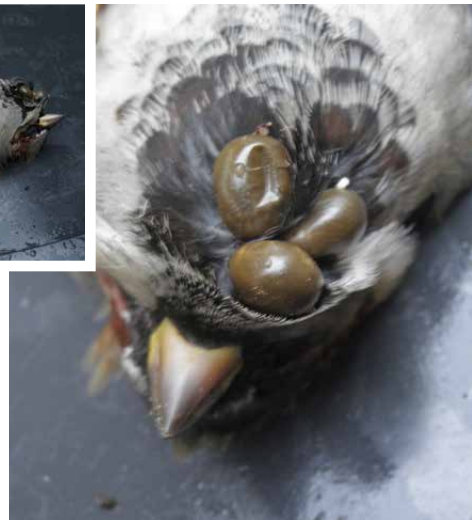

In mijn tuin in Onna heb ik een vijver met goudvissen. Die hebben zich zeer explosief voortgeplant en er is nu sprake van een goudvissenprobleem. Vangen lukt niet echt want de vijver is te diep. Afgelopen zomer heb ik al een kleine snoek uitgezet echter zonder resultaat. Volgens mij is de snoek opgegeten door de grootste goudvis. Deze reiger had meer succes en wat mij betreft blijft ie komen er zijn meer dan genoeg vissen in de vijver. Overigens zijn de kleine visjes alle opgegeten door een ijsvogel maar die krijg ik helaas nog niet goed voor de lens.

Sjoerd Osinga

Huismus met teken

Afgelopen woensdag, 13 november, trof ik achter het huis een dood musje aan. Zoekend naar een doodsoorzaak ontdekte ik wel een heel bizar geheel: 3 dikke, volgezogen teken rond het keeltje van de mus. Ik stuur de foto's mee. Of de teken werkelijk tot de dood van de mus hebben geleid, weet ik natuurlijk niet.

PS. ik heb het lijkje voorzichtigheidshalve maar in de grijze container gedaan en niet begraven, zoals in deze gevallen altijd. Els de Rue, Krommestede 30, 8391AA Noordwolde.

Aaldert Muis maakte deze foto bij de kippen- en eenden-ren op de Oudeweg in Ossenzijl. Een havik plukt de geslagen eend.

Excursies en lezingen

Lezing Philip Friskorn 'In het land van de grote vuurvlinder'

Donderdag 20 januari, aanvang 20.00u in de Zuidwester

N.B. Afhankelijk van de regelgeving van het moment kan de toegang alleen worden verleend na het tonen van een geldige corona toegangspas. Vergeet niet om uw bewijs (QR code) mee te nemen.

Opgave nodig: bij voorkeur via e-mail voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

In het land van de grote vuurvlinder

In Koppel nummer 2 van 2021 heeft een artikel gestaan over de grote vuurvlinder, de ondersoort die alleen in Nederland voorkomt en dan nog speciaal in delen van het grootste moerasgebied in Noordwest-Europa. Dat gebied bestaat uit het nationale park Weerribben-Wieden en in het noorden het aansluitende Rottige Meenthe. Philip Friskorn, onze spreker

van vanavond, woont aan de boorden van 'het land van de grote vuurvlinder'. De moerassen in onze omgeving kennen een grote biodiversiteit.

Putter - foto Philip Friskorn

Er komen meer al dan niet zeldzame soorten voor die onze aandacht verdienen. Tijdens de lezing zal worden ingegaan op de verschillende soortgroepen die er voorkomen. We kunnen ons na het volgen van deze lezing weer gaan verheugen op het voorjaar dat in aantocht is. We zijn benieuwd wat de vier seizoenen in onze eigen omgeving ons brengen zullen.

Zilveren maan - foto Philip Friskorn

Natuur in de stad - tekst lezing Jaap Veneboer (na jaarvergadering)

**Donderdag 24 februari om 21.00u in
De Zuidwester**

Natuur in de stad

Op 24 februari van 21.00-22.15u wordt er, aansluitend aan de ledenvergadering van de KNNV afdeling, een lezing door ons lid Jaap Veneboer gehouden. Deze lezing is uiteraard ook te volgen door leden die niet in de gelegenheid zijn om de vergadering te bezoeken. N.B. Afhankelijk van de regelgeving van het moment kan de toegang alleen worden verleend na het tonen van een geldige corona toegangspas. Vergeet niet om uw bewijs (QR code) mee te nemen.

Opgave nodig: bij voorkeur via e-mail voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

In wijk de Oostwijken in Steenwijk ligt, ingeklemd tussen de woonwijk en zwembad De Waterwijk een klein park, het Slingerbos. In dit parkje is een waterpartij aanwezig en aangrenzend ligt de begraafplaats aan de Meppeleweg. Jaap Veneboer woont in de Oostwijken en is regelmatig met zijn fotoapparatuur te vinden in en in de omgeving van het Slingerbos. Veel van zijn waarnemingen heeft hij vastgelegd, niet alleen vogels, maar ook zoogdieren, insecten en een keur aan paddenstoelen. Op deze avond laat hij ons zien hoe rijk

Goudvink - foto Jaap Veneboer

Jeneverbesspanner - foto Jaap Veneboer

Gewoon eekhoortjesbrood - foto Jaap Veneboer

aan soorten het Slingerbos is. Duidelijk wordt dat 'natuur' niet alleen in nationale parken te vinden is, maar dat ook de stadse natuur onze aandacht ruim verdient.

Rode eekhoorn - foto Jaap Veneboer

Groene specht - foto Jaap Veneboer

lezing Jelle Reumer

Op donderdag 24 maart 2022 om 20.00u is er op voorstel van de geologiegroep een lezing door Jelle Reumer over de fossielen uit de Noordzee. Plaats De Zuidwester.

N.B. Afhankelijk van de regelgeving van het moment kan de toegang alleen worden verleend na het tonen van een geldige corona toegangspas. Vergeet niet om uw bewijs (QR code) mee te nemen.

Opgave nodig: bij voorkeur via e-mail voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

De Noordzee is een groot sedimentair bekken dat zich in loop van vele miljoenen jaren vulde met sediment, een proces dat overigens nog altijd gaande is. Voornamelijk afkomstig van grote rivieren (Rijn, Maas, Thames, Elbe, maar ook de Eridanos), vormt dit sediment de bron van veel fossielen.

In de lezing zal Jelle het hebben over fossielen die aan de rand van het bekken worden gevonden, vooral in Zeeland, waar Miocene groenzanden een rijke fauna met voornamelijk walvissen opleveren. Meer naar het centrum van het bekken worden jongere sedimenten gevonden, vooral uit de tijd dat de Noordzee

droog lag: de dieren van de mammoetsteppe: wolharige mammoet, neushoorn, diverse andere herbivoren, als ook hyena's, beren, leeuwen en de sabeltandtijger. (zie foto). Voor de vondsten zijn we grotendeels afhankelijk van

de inbreng van de vele enthousiaste amateurs die ons land telt, die met hun gezamenlijke inspanning een belangrijke bijdrage aan de wetenschap leveren.

Speuren naar sporen met de Jeugd Natuurclub De Weerribben

Goed nieuws: De Jeugd Natuurclub De Weerribben is dit schooljaar weer van start gegaan! IVN levert twee keer per clubjaar een bijdrage. De andere keren worden verzorgd door het Nationaal Park, Staatsbosbeheer en door Team Shirley. De eerste keer voor IVN was op 3 november met het thema diersporen. Rian had deze keer de hulp ingeroepen van Lisette.

Samen werden ze zeer enthousiast en zagen ze tijdens het struinen sporen die ze daarvoor niet eerder hadden gezien. De veldgids Diersporen bleek een zeer goed naslagwerk. Net als de doe opdrachten uit de IVN beleefboeken van Jeannete Boogmans en Tom Lamers. Een draaiboek werd in elkaar gezet na een heerlijke herfststruintocht in de Weerribben. Sporen zien, ruiken, zelf ontdekken en zelf maken dat werd het programma in het kort. In de materialenkast bij het Buitencentrum Weerribben werden veldmaterialen uitgezocht en in de stad werden ontbrekende spullen aangekocht. Alles in het teken om de clubleden een leuke woensdagmiddag in de natuur te geven.

En dat is gelukt! Struinen en op zoek naar sporen leverde een gebaksdoos vol met gevonden sporen op. Veren, takjes, aangevreten hazelnoten, walnoten en eikeltjes met bijzondere gaatjes, blaadjes met galletjes en kleine egelpoepjes. Natuurlijk ontdekten de kinderen veel verschillende pootafdrukken, maar die konden helaas niet mee in de gebaksdoos. Bij het geurenspeel bleek dat dieren toch vooral van stinkend eten houden (kaas, vis of ei), al

was het soms moeilijk te ruiken wat er nou zo stonk. Pindakaas en honing daar wilden de meesten dan weer wel een likje van. Een eigen gipsen pootafdruk maken dat was een precies klusje, want wanneer was het gipsmengsel yoghurt dik? Gelukkig stond de kachel in het Buitencentrum aan en waren alle gipsen pootafdrukken op tijd uitgehard. Terwijl de zon al onder was werd er genoten van een warme chocomel met een stroopwafel en ging iedereen met een glimlach huiswaarts.

In april is IVN weer aan de beurt met als thema kruiden, wie weet wordt er wel kruidenboter gemaakt of iets anders uit de natuur gegeten. Alle (klein-)kinderen tussen 7 en 12 jaar die in de buurt van de Weerribben wonen zijn na aanmelding welkom. Kijk voor meer informatie op

www.visitweerrribbenwieden.com/nationaal-park/jeugd-jongeren-en-scholen/jeugd natuurclub-de-weerrribben
of kijk op de Facebookpagina @Jeugd natuurclubweerrribben.
Rian Hoogma en Lisette Schelhaas

Paddenstoelenexcursie Bisschopsberg

9 oktober 2021, 9.30-12.00 uur

VERSLAG

Guids: Jaap Veneboer, 14 deelnemers.

Voordat we op pad gaan laat Jaap twaalf soorten paddenstoelen zien die hij verzameld heeft op de Eese als voorbereiding op de wandelexcursie, waaronder het elfenschermpje. Het elfenschermpje lijkt veel op het heksenschermpje, beide van het geslacht *Mycena*. Door het verhaal van Jaap over deze *mycena's* komen we direct in de sprookjesachtige sfeer die paddenstoelen kunnen oproepen. Een heks heeft lange rokken en de benen blijven daardoor wit, dus het heksenschermpje heeft een witachtige steel. Een elf heeft een korte rok en de benen komen in de zon, dus het elfenschermpje heeft een paarsbruine steel. Dit vergeet niemand meer. Aldus opgewarmd gaan we het bos in.

De eerste mooie vondst is een boomstronk vol gewone glimmerinktzwammen (foto 1). Ook de fotogenieke porseleinzwam trekt de aandacht (foto 2). Tijdens het lopen ontdekken we niet veel zwammen. Rustig blijven staan in het nog wat donkere bos en goed om je heen kijken

werkt het beste: zo zie je allerlei opvallende maar fraaie paddenstoelen. Ook door de knieën gaan en van dichtbij de bodem afspeuren helpt. We zien de bietengordijnzwam, die zoals de naam aangeeft ruikt naar rode biet. Gordijnzwammen zijn plaatjeszwammen die als ze nog jong zijn een spinragachtig gordijn hebben tussen de hoed en de steel, later laat dit gordijn los en blijft vaak als onbeduidende vlokjes achter op de steel (foto 3 van een andere gordijnzwam, de vaaggegordelde gordijnzwam).

Ook andere plaatjeszwammen, namelijk amanieten zoals de gele knolamaniet, de roodbruine slanke amaniet en de parelamaniet laat Jaap ons zien. Jonge amanieten hebben ook een beschermend vlies en bij groei breekt dit in stukjes en blijft achter op de hoed. Dit zijn de witte stippen bij de vliegenzwam, ook een amaniet (foto 4).

Een belangrijke groep paddenstoelen zijn de buisjeszwammen, waartoe de boleten behoren. We vinden kastanjeboleten, mooi warmbruin van kleur en ook een paar verouderde

gele ringboleten. Beide zijn vrij grote zwammen. Overal zien we de bekende gele aardappelbovist (foto 5), maar ook de minder algemene kleine aardappelbovist. Bovisten zijn zogenaamde buikzwammen: zij verspreiden de sporen vanuit een buikvormig vruchtlichaam dat open gaat bij rijping.

Deze herfst zijn er in september nog niet veel paddenstoelen te zien, we gingen dus met niet al te hoge verwachtingen de Bisschopsberg op. Toch hebben we in totaal 50 soorten zwammen ontdekt, meer dan gedacht! Enkele interessante soorten verdienen nog een korte beschrijving. Zo zagen we een zeer fraaie gele stekelzwam (foto 6), een groot exemplaar vlak naast het asfaltpad. Stekelzwammen bezitten geen plaatjes of buisjes om de sporen te

verspreiden maar draadvormige uitsteeksels, stekeltjes dus. Vermeldenswaard is ook de draadknotzwam, een erg onopvallend zwammetje. Je moet goed kijken om ze te ontdekken, maar ze kunnen massaal voorkomen. Ze bestaan uit een rechte flexibele draad van 1 tot 2 millimeter dik en 3 tot 6 centimeter hoog en groeien in groepjes in rottend bladstrooisel van loofbomen.

Na afloop kijken we met voldoening terug op deze paddenstoelenexcursie. Organisator Rian Hoogma bedankt Jaap voor zijn zeer deskundige begeleiding. We hebben allemaal weer een aantal interessante soorten ontdekt en leren kennen.

Tekst: Robert Rubertus
Foto's: Jaap Veneboer

Coprinellus micaceus
Gewone glimmerinktzwam
foto 1

Oudemansiella mucida
Porseleinzwam
foto 2

Cortinarius anomalus
Vaaggeordelde
gordijnzwam
foto 3

Amanita muscaria
Vliegenzwam
foto 4

Scleroderma citrinum
Gele aardappelbovist
foto 5.

Hydnum repandum
Gele stekelzwam
foto 6

Uit het IVN-bestuur

In deze rubriek kon de vorige keer melding worden gemaakt van de schoorvoetend opgestarte activiteiten als resultante van de versoepelingen binnen de Corona crisis. Zo kon er in oktober voor de leden van IVN en KNNV een paddenstoelenexcursie worden gehouden en hield de vogelgroep voor haar leden een excursie naar het Lauwersmeer-gebied. Aan deze voorzichtige start is inmiddels weer abrupt een einde gekomen door opnieuw verscherpte maatregelen, waardoor de lezing over de paddenstoelen, een tweede excursie van de vogelgroep en de traditionele uilenexcursie op de Woldberg moesten worden afgeblazen. Gelukkig konden de vergaderingen van het bestuur nog fysiek plaatsvinden en hoefde men (nog) niet zijn toevlucht te nemen tot digitaal vergaderen via Teams of Zoom.

Inmiddels heeft het bestuur besloten de al diverse keren uitgestelde Algemene Ledenvergadering vast te leggen op 28 februari 2022 in 't Hoogtje in Steenwijkerwold. Nieuw is dat tijdens deze vergadering het programma na de pauze niet zal bestaan uit een lezing, maar uit een inbreng van de eigen leden over de toekomstverwachtingen en voortgang van de afdeling. Lees hierover de afzonderlijke publicatie in dit blad. Ook zal worden bekeken of er een bijeenkomst

van coördinatoren kan worden gehouden. Dit alles natuurlijk onder voorbehoud van eventuele Coronamaatregelen. Verder wil het bestuur bekijken of er in de regio kansen aanwezig zijn om daar, waar mogelijk, tot een vergroening van schoolpleinen te komen. Ook landelijk is dit een belangrijk actiepunt van IVN.

De Jeugd natuurclub "Weerribben", die nu ressorteert onder Nationaal Park "Weerribben-Wieden", functioneert goed. Bij toerbeurt levert IVN hieraan nog een bijdrage door een middag te verzorgen. Onlangs namen aan het programma, verzorgd door Rian Hoogma van IVN samen met enkele vrijwilligers, 17 kinderen deel. In april is IVN opnieuw aan de beurt.

Met een zekere regelmaat komen de besturen van KNNV en IVN bij elkaar om van gedachten te wisselen over de gezamenlijke activiteiten, de wederzijdse ervaringen en eventuele nieuwe mogelijkheden. In dit verband is Rietje Veltkamp gevraagd voor belangstellende leden van beide afdelingen een workshop te geven over het maken van schetsen in de natuur. De insteek is deze activiteit in april/mei te laten plaatsvinden.

Tot zover deze rubriek. Voor meer informatie kijk op www.ivn.nl of onze Facebookpagina. (JF)

Nieuw bestuurslid IVN stelt zich voor

Begin 2021 belde Rian Hoogma mij met de vraag of ik wellicht geïnteresseerd was in een functie als bestuurslid van het IVN NWO. Ze wist niet, dat ik op dat moment net aan het genieten was van mijn eerste vrije weken als (pre)pensionado. Na ruim 40 jaar als orthopedagoog en kinderpsycholoog gewerkt te hebben, had ik besloten mijn leven anders in te richten en vooral te gaan genieten van de mooie omgeving waarin ik woon. Mijn agenda was nog niet gevuld en Rian belde dus op het goede moment.

Ik ben al heel lang lid van het IVN, aanvankelijk weinig actief vanwege mijn drukke en volle leven met 3 kinderen, partner en baan in de Randstad. Natuur en natuurebeleving waren wel altijd heel belangrijk en

vooral in vakanties en vrije tijd konden we daar met z'n allen van genieten.

Sinds onze verhuizing in 2014 naar Nijetrijne en onze nieuwe woonplek in het prachtige gebied op de overgang tussen De Weerribben de Rottige Meente, is de natuur geen "uitje" meer. Het is mijn dagelijks leven geworden. Ik ben geen natuurkenner. Ik ken weinig vogels, dieren, planten, insecten of paddenstoelen bij naam. Wel ken ik inmiddels alle wandel- en fietspaden in onze omgeving, weet waar de mooie plekje zijn en waar je het beste op pad kan gaan gezien weer en jaargetijde. Wandelen en fietsen doe ik niet alleen maar in het weekend, maar elke dag. Het voelt goed om alles zoveel mogelijk op de fiets te doen en de auto te kunnen laten staan. Dat is geen "challenge", eerder een luxe om al fietsend over rustige fietspaden en prachtige routes je doel te kunnen bereiken. In ieder seizoen is het genieten van de verandering in kleur, bloei en groei en de prachtige luchten.

Wonend in zo'n mooi gebied als het onze, voelt het als vanzelfsprekend om je actief in te zetten voor het behoud van de natuur en

het vergroten van de bewustwording bij mensen over hoe sterk de relatie is tussen groen en gezondheid/welbevinden. De afgelopen jaren ben ik gecertificeerd "Gastvrouw" van de Weerribben-Wieden geweest, heb ik als vrijwilliger bij Staatsbosbeheer meegewerkt aan het Scholenproject en heb ik vanuit de IVN NWO meegewerkt aan het opzetten en uitvoeren van programma "Uurtje Natuurtje" voor kinderen van de BSO.

Een bestuursfunctie is nieuw en spannend voor mij. Vandaar dat ik voorlopig aspirant bestuurslid ben, om te onderzoeken of deze taak en verantwoordelijkheid bij mij past.

Natuureducatie lijkt een prachtige verbinding te zijn tussen mijn opleiding en ervaring als (ortho)pedagoog en mijn interesse en enthousiasme voor de natuur.

Ik hoop, dat het binnenkort weer mogelijk wordt om leden van de IVN persoonlijk te ontmoeten bij excursies, bijeenkomsten of jaarvergaderingen.

Ingrid Even, 0624779425

*Lindedijk 7, 8481 KH Nijetrijne,
ingrideven@hotmail.nl*

Van het KNNV bestuur

Na het verschijnen van de vorige Koppel is er in ons land weinig veranderd. Corona houdt ons nog steeds in de greep en op het moment dat dit geschreven wordt, zijn er voor de maand december meer beperkende maatregelen afgekondigd. Een enkele excursie werd gehouden, maar helaas ging de lezing over paddenstoelen niet door. Die lezing komt later weer op het programma te staan. Toch hebben de besturen van KNNV en IVN afdeling gemeend om, ondanks de beperkende maatregelen van dit moment, voor het eerste kwartaal een enkele activiteit en een paar lezingen te moeten organiseren. We doen dat in de wetenschap dat het niet door kunnen gaan vanwege de pandemie altijd mogelijk is. Daarom is het nodig dat leden zich opgeven, zodat er de gelegenheid is om hen op de hoogte te kunnen stellen bij het niet doorgaan van een activiteit. Excursies plannen we dit eerste kwartaal nog niet, omdat tevoren niet bekend

is of in alle gevallen de 1,5 meterregel kan worden aangehouden. Ook het samen reizen in één auto kan op bezwaren stuiten.

Kortom, we zijn in ons land nog niet zover dat we in alle vrijheid onze activiteiten kunnen organiseren. Maar we hebben goede hoop op een betere toekomst.

Een vraag die we als bestuur aan onze leden willen stellen gaat over de excursies. Als u een leuk excursiedoel weet en daar wel eens een excursie naar zou willen leiden, stel ons daar dan van op de hoogte. Ook als u een leuk excursiedoel weet maar er tegenop ziet om zo'n excursie zelf te leiden, laat ons dat toch weten, dan bekijken wij of daar een mouw aan te passen is. Vogels kijken of planten determineren kan natuurlijk 'overal', maar het is leuk om te horen in welke gebiedjes onze leden graag hun licht laten schijnen op onze onvolprezen planten- en dierenwereld.

Besturen

KNNV Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, vereniging voor veldbiologie

KNNV Afdelingsbestuur
Postbus 171
8330 AD Steenwijk
Bankrek.nr: NL95INGB0001027674 t.n.v. KNNV,
afd. De Noordwesthoek Steenwijk.

Voorzitter

Ton Bode, 0521 512074
voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

Secretaris

Sjoerd Osinga
0521 523503
secretaris@noordwesthoek.knnv.nl

Tweede secretaris

vacature

Penningmeester en ledenadministratie

Kees de Wilde,
06 49119132
penningmeester@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

Emile de Leeuw,
0653643469
webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

vacature

Bestuurslid

Ronald van Vlijmen
0521 515772

Waarnemingen

Ton Bode,
0521 512074
ton.bode@planet.nl

IVN Vereniging voor natuureductie en duurzaamheid

IVN Afdelingsbestuur
Postadres Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
Bankrek.nr: NL45INGB0000342784 t.n.v. IVN
afd. Noordwest Overijssel Steenwijk

Voorzitter

Rian Hoogma
De Buitengracht 19
8332 GD Steenwijk
0617957749
jagerhoogma@hotmail.com

Secretaris en Ledenadministratie

Roely Luyten
Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
0521-523740 | 0611317756
IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Penningmeester

Maarten Punt
Venebosweg 2 Ossenzijl 8376 EN
0561 851393
puntmg@gmail.com

Bestuurslid

vacature

Bestuurslid

Willem-Jan Hoeffnagel
Oldemarktseweg 180
8341 SJ Steenwijkerwold
0521 857735
willem-jan@hoeffnagel-photography.nl

Bestuurslid

Ingrid Even
Lindedijk 7 8481 KH Nijetrijne
tel. 0624779425

Werkgroepen KNNV en IVN

KNNV

Vogelwerkgroep

Coördinator: vacature

Weidevogelbescherming

Ynske Ypma / 06-53763238

ynskeypma@home.nl

Plantenwerkgroep

Linde van der Burgh

lindevanderburgh@gmail.com

06 31641048

Vlinder en libellenwerkgroep

Arjen Lensen / 06-29077923

arjen.nat@gmail.com

Geologiewerkgroep

Wim Brussee / 0521 516373

krebbbrussee@hetnet.nl

Werkgroep Wolterholten

Ernst J.Kleis / 0521 513845

ej.kleis@hetnet.nl

Lezingen vacature

Waarnemer: Ton Bode

ton.bode@planet.nl

Excursies

vacature

Natuur en milieuplatform

Henk Plat / 06 23730199

henk.plat@gmail.com

Websitebeheer

Emile de Leeuw / 065 3643469

webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Website: www.knnv.nl/noordwesthoek

De Contributie en lidmaatschap

KNNV-leden € 34,50

Huisgenoten van KNNV-leden € 19,50

NWH-leden en hun huisgenoten € 17,00 (nieuwe NWH leden niet meer mogelijk)

De contributie wordt automatisch geïnd c.q. moet vóór 1 maart ontvangen zijn.

Opzegging schriftelijk vóór 1 november bij de Ledenadministratie

Leden ontvangen het blad "Koppel" en het tijdschrift "Natura" van de landelijke KNNV

IVN

Excursies en gidsen

vacature

waarneming Rian Hoogma

06 17957749

Aanvraag excursies en gidsen:

Roely Luyten

het Eenspan 6, 8332 JG Steenwijk

IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Vogels

Albert Steenbergen / 0521 513547

albsteenbergen@hotmail.com

PR

Jan Feenstra, Meppel

0522 251098 / 06 53116070

janfeenstra46@gmail.com

Natuurkoffers

Contactpersoon: Gerry Teurlinckx

0521 513495

gerryteu@ziggo.nl

Werkgroep Jeugd natuurclub

De Weerribben

jeugd natuurclubdeweerribbengmail.com

Websitebeheer

Willem-Jan Hoeffnagel

0521 857735

ivn.nwo.web@gmail.com

Website:

www.ivn.nl/afdeling/noordwest-overijssel

Contributie IVN € 24,00 per jaar

Leden ontvangen het blad "Koppel" en "Mens en Natuur", tijdschrift van het landelijk IVN. Donateur kan iedereen worden, die geen werkend lid kan of wil zijn, maar wel het verenigingswerk wil steunen: bijdrage € 24,00 incl. "Koppel".

Huisgenoten van leden betalen € 5,00.

Beëindiging van het lidmaatschap IVN Noordwest Overijssel: via schriftelijke opzegging bij het IVN-secretariaat vóór 1 november van het lopende jaar.

Retouradres: postbus 171 - 8330 AD Steenwijk

Reegeiten in de winter - foto Philip Friskorn

ivn natuur
educatie
Noordwest-Overijssel

IVN Vereniging voor natuureducatie en
duurzaamheid afdeling Noordwest-Overijssel

KNNV
vereniging
voor veldbiologie

KNNV
vereniging voor
veldbiologie
De Noordwesthoek